

UPPSALA
UNIVERSITET

Institutionen för arkeologi
och antik historia

Att transcendera det normativa

Om gränsöverskridande vikingatida genus med ett transgendersperspektiv, i
Vivallens grav 9 och Birka grav Bj 581

Transcendens- *gränsöverskridande, särskilt om Guds upphöjdhed, och oberoende i
förhållande till världen (Svenska akademiens ordbok)*

Felicia Holmgren

Masteruppsats 45 hp i arkeologi
VT 2018

Handledare: Charlotte Hedenstierna -Jonson
Bihandledare: Alexander Andreeff
Campus Gotland

Holmgren, F. 2018. *Att transcendera det normativa: Om gränsöverskridande vikingatida genus med ett transgenderperspektiv, i Vivallens grav 9 och Birka grav Bj 581*. Uppsala universitet, Visby

Holmgren, F. 2018. *To transcend the normative: About transgressions in Viking Age gender with a transgender-perspective, in grave 9 from Vivallen and grave Bj 581 from Birka*. Uppsala University, Visby.

Abstract

This essay aims to introduce perspectives from transgender studies into archaeology's gender analysis, by re-examining two graves. The essay examines two graves, grave 9 from Vivallen, and grave Bj 581 from Birka, Sweden. These two graves are examples of graves with a difference in archaeological gender assessment, and sex as determined by osteology and DNA-analysis. The essay discusses the grave material, and the written sources, to examine how people in the Viking Age with non-normative gender-expressions can be understood using tools from queer-and transgender studies, with the aim to not make cis-normativity the default interpretation.

Nyckelord: Transgender studies, genus, Birka, Vivallen, vikingatid

Keywords: Transgender studies, gender, Birka, Vivallen, Viking Age

Masteruppsats i Arkeologi 45 hp.Handledare: Handledare: Charlotte Hedenstierna -Jonson
Bihandledare: Alexander Andreeff. Ventilerad 2018-05-25 och godkänd 2018-06-07.

© Felicia Holmgren

Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet, Campus Gotland,
Cramérgatan 3, 621 67 Visby, Sweden

Tack

Tack till mina handledare Charlotte Hedenstierna-Jonson och Alexander Andreeff för råd och tålamod.

Tack också till alla aktivister som outtröttligt utbildar sin omgivning och människor på sociala medier om vad det innebär att vara hbtqi+.

Innehåll:

1. Inledning.....	5
1.1. Syfte.....	5
1.2. Frågeställningar.....	6
2. Teori och Metod.....	7
2.1. Hermeneutik.....	7
2.2. Kvalitativ metod.....	7
2.3. Centrala begrepp.....	8
2.4. Binära och ickebinära genussystem.....	8
2.3.2. Genuskodning.....	8
2.3.3. Arkeologisk och osteologisk könsbedömning.....	8
2.3.4. Levd erfarenhet.....	9
2.3.5. Trans som begrepp.....	10
2.3.6. Cis-normativitet.....	11
2.4. Genus och arkeologi.....	12
2.5. Transgender studies.....	13
2.6. Transgenderstudies- historiskt och arkeologiskt perspektiv.....	14
2.7. Queerteori.....	15
2.8. Genus och osteologi.....	16
2.9. Gravar och teori.....	17
3. Material.....	18
3.1. VivalLEN.....	18
3.1.1. Grav 9.....	19
3.1.2. Innehåll i grav 9.....	19
3.1.3. Spänne.....	20
3.1.4. Fingerring.....	20
3.1.5. Pärlor.....	20
3.1.6. Nålhus.....	20
3.1.7. Hängen.....	20
3.1.8. Kniv.....	20
3.1.9. Textilier.....	21
3.1.10. Bälte.....	21
3.1.11. Osteologiskt kön.....	21
3.1.12. Arkeologiskt kön.....	21
3.1.13. Samiskt gravskick.....	21
3.2. Birka.....	22
3.2.1. Grav Bj 581.....	23
3.2.2. Innehåll i grav Bj 581.....	23
3.2.3. Svärd.....	23
3.2.4. Vapenkniv.....	23
3.2.5. Spjutspetsar.....	23
3.2.6. Yxa i järn.....	23
3.2.7. Pilspetsar.....	24

3.2.8. Sköldbucklor.....	24
3.2.9. Mösstopp.....	24
3.2.10. Kärl.....	24
3.2.11. Speljäser och tärningar.....	24
3.2.12. Hästar.....	24
3.2.13. Hästutrustning.....	25
3.2.14. Övrigt.....	25
3.2.15. Osteologisk bedömning.....	25
3.2.16. Dna- och strontium-analys.....	26
3.2.17. Arkeologiskt kön.....	26
4. Analys och diskussion.....	27
4.1. Biologiskt kön - en problematisering.....	27
4.2. Vikingatid och könsroller.....	28
4.3. Sköldmör och valkyrior.....	29
4.4. Kvinnligt bedömda gravar med vapen.....	30
4.5. De isländska sagorna.....	30
4.6. Oden, och Freja, sejd och schamanism.....	30
4.7. Förhållandet mellan samisk och skandinavisk religion.....	33
4.8. Religion och genus.....	34
4.9. Ergi, nid och homofobi.....	35
4.10. Lokes och Odens omanlighet.....	35
4.11. Klädedräktens vikt, djuornamentik och hamnskifte.....	36
4.12. Tolkning av Vivalden grav 9.....	37
4.13. Tolkning av Birka Bj 581.....	37
4.14. Tolkning med ett transperspektiv.....	38
5. Slutsats.....	39
6. Sammanfattning.....	42
7. Källor.....	43
8. Illustrationsförteckning.....	49

1. Inledning

Jag har i denna uppsats valt att angripa ett arkeologiskt material ur ett genusperspektiv. Att ha ett genusperspektiv på ett arkeologiskt material är inte ovanligt. Men det arkeologiska genusperspektivet tenderar att ha ett binärt och statiskt synsätt på genus och kön, där osteologins, och den senare tidens DNA-analysers, naturvetenskapliga perspektiv på genus och kön sätter normen. Det som ofta saknas i dessa analyser är ett transgender/queer-perspektiv och ett perspektiv som tar hänsyn till det föränderliga, flytande och icke-binära fenomen som genus och kön utgör. Detta perspektiv på genus som föränderligt och flytande är grundläggande i den moderna förståelsen för vad genus är. Metoder och analyser som finns inom transgender- och queerstudier kan vara hjälpsamma för att nå en mer nyanserad bild av genus, kön, och sexualitet.

I uppsatsen kommer jag främst att använda mig av transgender studies, och genusarkeologi. Med dessa perspektiv kommer jag analysera två gravar. Grav Bj 581 från Birka, den numera välkända ”kvinnliga krigaren” som har fått mycket medial publicitet, och Grav 9 från Vivallen, en grav som uppvisar både manliga och kvinnliga artefakter och ett skelett som osteologiskt bedömts som manligt. Att undersöka dessa två gravar ur ett genusvetenskapligt perspektiv, och i synnerhet queer/transgender perspektiv kan hjälpa till att förklara och nyansera hur möjliga anledningar till diskrepanser i arkeologiskt genus och osteologiskt kön bör förstås.

En transgender/queeridentitet är något som förknippas starkt med en modern syn på kön och genus. Det skulle därför kunna hävdas att det inte alls är möjligt att applicera dessa termer på förhistorien. Jag menar emellertid att det är just därför dessa individer tenderar att bli osynliga, då utgångspunkten är att alla passar in i ett binärt köns/genussystem. Därför vill jag lyfta en alternativ tolkning och ge förslag på hur en trans/queer identitet kan tolkas under förhistorisk tid.

För att kunna undersöka vad som kan tolkas som ickenormativt och avvikande behövs även en förståelse för normen. Genom att försöka etablera vad som ansågs normativt under vikingatid, kan det som bryter mot detta bli tydligare. Men det är viktigt att betona att normen, som för det mesta förblir osynlig, inte är mindre konstruerad, eller mer neutral, än de uttryck som ses som avvikande.

1.1. Syfte

Syftet med denna uppsats är att analysera ett gravmaterial utifrån transgenderstudier och lyfta hur trans- och queera identiteter kan tolkas i förhistorisk tid. Jag vill belysa asymmetrier i genusuttryck i gravar och diskutera om dessa kan ses som bevis för transidentiteter i förhistorien, och samtidigt ställa det i relation till samtida kulturella uppfattningar såsom religion. Ytterligare en aspekt är att ta diskussionen om kön och genus längre än att bara diskutera genus som social konstruktion, men även ifrågasätta det biologiska könets objektivitet. Det är också min önskan att öppna upp diskussionen om genusuttryck under vikingatid och att belysa genus, men även kön, som sociala konstruktioner, som ska ses som spektrum snarare än binära system. Vad blir resultatet när väl den binära genusmodellen är betraktad som en social konstruktion? Hur kan transgender studies konkret appliceras för att

belysa en möjlig levd erfarenhet i förhistorien, där en binär genusmodell existerar som norm parallellt med identiteter och uttryck som inte passar in i det binära?

1.2. Frågeställningar

- Hur kan ett material med ett motsägelsefullt genusuttryck tolkas i förhållande till vad som idag förstås som en identitet som rymms inom transgender-begreppet?
- Kan man genom gravmaterialet diskutera eller identifiera individer som inte passar in i gängse binära genussystem?
- Om sådana individer kan identifieras, hur har deras tvetydigheter tolkats av tidigare forskning?
- Hur påverkas tolkningen av materialet om en modern förståelse för transgenderidentiteter och/eller queeridentiteter tas i beaktning?

2. Teori och Metod

2.1. Hermeneutik

Hermeneutik kallas läran om tolkningar och förståelsen av meningsfulla fenomen (Gilje & Grimen 1992:172).

Begreppet *mening* är därför viktigt för hermeneutiken. Texter, språkliga uttryck, mänskliga handlingar, eller konstverk kan sägas ha mening. Mening kan tillskrivas aktiviteter såväl som resultatet av aktiviteter. Dessa meningsfulla fenomen måste dock alltid tolkas för att förstås. Vissa fenomen kan dessutom vara svårtolkade utan rätt bakgrundskunskap. Denna uppsats bygger på tolkningar av två gravar i förhållande till transgengerstudier och de isländska sagorna, och därför är den hermeneutiska förståelsen viktig.

Hermeneutiks syfte består av att tolka betydelsefulla fenomen och runt detta skapa en metodlära. Hermeneutiken består även av att beskriva de villkor som möjliggör förståelse av meningar (Gilje & Grimen 1992:171ff). Det finns svårigheter med tolkningar och förståelse inom samhällsvetenskapliga ämnen, vilka är förbundna med människans förmåga att tolka och beskriva sig själv och sin omgivning.

Människor tillskriver handlingar och fenomen mening, och de beskriver och tolkar även sin egen tillvaro samt sin egen identitet, det vill säga vilka de är och vilka de önskar vara.

Människors egna uppfattningar om sig själva kombinerat med andras uppfattningar är ofta det som avgör vilka de är, och uppfattningar om hur samhället är, eller hur det bör vara. Det innebär att samhällsforskare måste förhålla sig till redan gjorda tolkningar som är gjord av sociala aktörer, oavsett om dessa är korrekta eller inte. Detta är en typ av dubbel hermeneutik, som ändå kan resultera i oerhört intressant i analyser om hur människor uppfattar världen.

Olika forskningstraditioner ser olika på hur man bör förhålla sig till aktörernas självbeskrivningar. Antingen kan man bortse från aktörernas egna beskrivningar av sig själva och sina handlingar, p.g.a. deras osäkra korrekthet och ovetenskapliga begrepp. Motsatt förhållningssätt är att dessa beskrivningar har stor betydelse, och att den samhällsvetenskapliga forskningen måste bygga på dessa beskrivningar (Gilje & Grimen 1992:175f).

Viktigt för hermeneutiken är kontext och förförståelse vid tolkning samt förståelsen för att dessa ständigt förändras för varje gång en tolkning görs. Sambanden mellan det som tolkas, förförståelse och sammanhanget som tolkningen görs i, samt att för varje gjord tolkning förändras förförståelsen som i sin tur påverkar nya tolkningar, kallas för den hermeneutiska cirkeln (Gilje & Grimen 1992:187).

För denna uppsats blir tolkning och förförståelse viktigt, eftersom uppsatsen behandlar genustolkningar och även ifrågasätter tidigare forsknings förförståelse av genus. Förförståelsen kan begränsa tolkningarna som kan göras, eller öppna upp dem med en annan, bredare förståelse för vad genus är eller kan vara. Genom transgengerstudier, och analys av hur icke-normativa genusuttryck framkommer i de skriftliga källorna samt problematisering av synen på biologi, skapas en bakgrund till varför det är rimligt att tala om transgenger i förhistorien.

2.2. Kvalitativ metod

I denna uppsats har jag valt en kvalitativ metod för att diskutera ett mindre material, bestående av enbart två gravar. Eftersom det är ett så litet antal gravar så innebär det att

analysen kan gå på djupet, vilket säger mindre om det generella men mer om enbart dessa två gravar.

Kvalitativ och kvantitativ metod är båda användbara, och ingen av metoderna ska ses som bättre än den andra. Istället ska de ses som användbara metoder för olika typer av studier. Det finns inte en skarp skiljelinje mellan de två metoderna, utan båda metoder innehåller aspekter av den andra (Björkqvist 2012: 25ff). I den kvalitativa metoden ifrågasätts att alla fenomen är mätbara. En utgångspunkt för en kvalitativ metod är en syn på fenomen som unika samansättningar av egenskaper, som inte är väg-/mätbara, som i kvantitativ metod (Andersen 1994:70).

2.3. Centrala begrepp:

2.3.1 Binära och ickebinära genussystem

Med binära genussystem menas samhällen som enbart erkänner två genus/kön, dvs. män och kvinnor. I detta räknas oftast det västerländska samhället. I förhållande till binära transpersoner åsyftas personer som faller inom dessa två kategorier, transmän/transmaskulina (personer som tilldelats kvinnligt genus vid födseln, men har en maskulin och/eller manlig genusidentitet), och transkvinnor/transfeminina (personer som tilldelats manligt kön vid födseln, men har en feminin och/eller kvinnlig genusidentitet).

Med ickebinära genussystem menas samhällen som erkänner fler än två genus/kön. I förhållande till transpersoner åsyftas personer som inte faller inom de binära genuskategorierna man/kvinna. Det finns många kulturer där det finns fler genuskategorier än två, bland annat finns ett tredje genus hos nordamerikansk ursprungsbefolkning och i norra Indien (Whittle 2006: xi).

2.3.2. Genuskodning

De olika kriterier eller faktorer som bestämmer vilket genus samhället tolkar att en person har, kallas för genuskodning. Dessa kan ibland också hänvisas till som genus- eller könsuttryck. Denna rad med kriterier kan se olika ut på olika platser och under olika tidsperioder. Kodning handlar om skapandet av kategorier som har olika egenskaper (Alvesson & Sköldberg 2008:141).

T.ex. finns en rad olika företeelser som kodas som feminint, såsom färger, yrken, kläder och en viss typ av anatomi. Detta kan göra att vissa personer, som själva identifierar sig som kvinnor, inte accepteras som ”riktiga kvinnor” på grund av anatomi. Det vill säga att deras genusidentitet underkänns enligt ett normativt system, som bygger på föreställningar om autenticitet. Exempelvis avser (enligt ett normativt synsätt) en kvinnligt kodad kropp, en kropp med vagina och bröst, ibland även kallad äggbärare. Det finns fler antaganden som är kulturspecifikt kopplade till en sådan kropp. T.ex. anses denna kropp ofta ha en viss kromosomuppsättning, dvs. xx kromosomer, när det i själva verket inte går att avgöra utan tester vilka kromosomer en person har. Istället för att se enbart en kropp så kodas kroppen till kvinna, även om så inte är fallet. Personen vars kropp har kodats som kvinnlig kan t.ex. vara transman/transmaskulin eller tillhöra ett ickebinärt genus.

Femininitet och maskulinitet är inte heller oproblematiske termer. Femininitet och maskulinitet är föränderliga begrepp, som ändrar innebörd beroende på många faktorer, omformas ständigt (Butler 2006: 31).

2.3.3. Arkeologisk och osteologisk könsbedömning

Med arkeologisk könsbedömning åsyftas när artefakter i en grav får avgöra den begravda individen kallas för man eller kvinna, dvs deras genus, eller sociala kön. Dessa bedömningar görs utifrån vilka artefaktstyper som kodas manliga respektive kvinnliga. Vapen anses t.ex.

vara en manligt kodad artefaktstyp, medan smycken anses kvinnligt kodade. Det innebär att närvaron av artefakter ur en av dessa kategorier kan avgöra om individen i graven kommer anses vara en man eller en kvinna.

Osteologisk könsbedömning görs utifrån morfologi och metriska analyser, och är en bedömning av biologi. I de fall där den arkeologiska och osteologiska könsbedömningen inte överensstämmer tenderar den osteologiska bedömningen att bli avgörande. Osteologisk könsbedömning är dock inte heller alltid solklar utan bedöms utifrån en skala.

Varken arkeologisk eller osteologisk könsbedömning kan återge en persons genusidentitet men båda dessa ger värdefulla ledtrådar, om de problematiseras.

Enligt en dansk studie (Sellevoid et al. 1984) finns en hög korrelation mellan arkeologiskt och osteologiskt kön. Författarna menar att det därför är möjligt att göra en arkeologisk könsbedömning, eftersom de ofta, men inte alltid, stämmer överens med den osteologiska (Sellevoid et al. 1984:276f). De föremål som enligt studien är typiska för mansgravar är vapen (svärd och spjut), yxa, broddar, ryttarutrustning (stigbygel, betsel) smidesverktyg (sax, hammare, tång, fil) och ringspänne. För kvinnogravar är det typiskt med spännbucklor, runda spännen, trefliksspännen, armbyglar, halsband, skrin och sländor. Fynd som förekommer i både mans- och kvinnogravar är kammar, lerkrukor, kärl, knivar, brynen, mynt och pärlor (vilket dock är vanligare i kvinnogravar).

2.3.4. Levda erfarenhet

Mycket av teoretiseringen och forskningen som bedrivits under 1900-talet om transpersoner har utförts från en utomstående perspektiv av läkare och psykologer, som inte själva besitter en transidentitet. I brist på förstahandsförståelse har transidentiteter därför klassats som psykisk sjukdom och transpersoner har fått genomgå tvångssteriliseringar för att få tillgång till vård i modern tid.

Genom att forskning bedrivs inom transgenderstudier av forskare som själva är transpersoner, eller som tar hänsyn till det som transpersoner berättar om sin egna existens, deras levda erfarenhet, blir resultaten inte baserade på antaganden om vad det innebär att ha en genusidentitet som inte stämmer överens med den identitet samhället och omgivningen har tilldelat en individ.

Hur kan denna levda erfarenhet hjälpa till i förståelsen för människor som levde under förhistorisk tid? Den faktiska levda erfarenheten i förhistorien är såklart onåbar för arkeologer, då endast den materiella kulturen som omgivit individen finns kvar. Men om forskningen utgår från erfarenheter från transpersoner i modern tid kan vi komma närmare en uppfattning om:

1. Vilka personer som skulle kunna anses falla inom transidentitetsbegreppet i förhistorien.
2. Vad det kan ha inneburit för dessa personer att leva i ett binärt, cisnormativt samhälle. I de förhistoriska samhällen där det finns ett genussystem (speciellt ett strikt och binärt genussystem) finns det även de som inte passar i detta system. Det kan antas att dessa erfarenheter ligger nära, eller åtminstone kan jämföras med, nu levande personer som bryter mot genusordningen.
3. Urskilja vilka förhistoriska samhällen som inte utgick från ett binärt genussystem.

Grunden till transgenderstudier är den levda erfarenheten, och transgenderstudier ger verktyg som är användbara för arkeologisk analys.

Inom feministisk forskning har transstudier kunnat utvecklas, trots det klivna förhållandet mellan fälten. Transstudier växte fram som akademiskt fält när transpersoner började formulera sig kring sina egna erfarenheter av självupplevelsen och förtryck från det normativa samhället. Detta skedde genom motdiskurser som sedan fick fäste akademiskt (Nord, Bremer & Alm 2016: 9).

Eftersom transgender studies tar hänsyn till det talande subjektets erfarenhet och kunskap om det aktuella ämnet har fältet många viktiga analysverktyg. Förstahandskunskapen om ämnet är en viktig del av analysen av transgenderfenomenet och experimentell kunskap anses

lika legitim som annan mer ”objektiv” form av kunskap. Detta, menar Stryker, betyder inte att subjektiv kunskap är mer värdefull än annan kunskap som uppnåtts från en utomstående position. Det är mer en försäkran om att ingen röst i dialogen ska ha privilegier att dölja nyanser hos dem det faktiskt gäller, genom att hävda falsk universalitet eller auktoritet (Stryker 2006:12).

2.3.4. Trans som begrepp

Transgender är ett paraplybegrepp som kan innebära olika saker för olika människor. I denna text används begreppet övergripande och inkluderar binära transpersoner, dvs. transmän och transkvinnor, och ickebinära, dvs. alla personer som identifierar sig utanför eller emellan dessa två kategorier. Trans som begrepp är relativt nytt, och kan beskriva en myriad av olika genus, och icke-genus.

Stephen Whittle beskriver (Stryker & Whittle 2006: xi) transgender som i vår samtid kan innebära en identitet för människor som inte är bekväma med det genus, eller genusroll som tilldelats personen vid födseln. Whittle nyanserar bilden av vad en transperson kan vara, och vilka olika kulturella identiteter som kan rymmas inom transspektret. Bland dessa finns benämningar som t.ex. transgender eller transsexuell, såväl som diverse olika benämningar från bl.a. Indien, och Nya Zeeland, m.fl. varav somliga är mycket gamla. Språket, kulturen och identiteterna som rymms inom transgemenskapen omformas konstant för att inkludera bl.a. fler pronomen för att passa fler identiteter och icke-identiteter (Whittle:2006xi-xii).

Att använda transbegreppet för arkeologiska diskurser är viktigt. Hur vi uttrycker oss, och med vilka ord, kan antingen begränsa eller skapa möjligheter för vilka tolkningar som kan göras. Det är både eftersträvänsvärt för förståelsen av förhistoriska genusförhållanden och för respekten för våra nu levande medmänniskor. Trots att de är begrepp som är starkt förknippade med vår samtid, och enbart har haft sin nuvarande betydelse ca de 20 senaste åren, beskriver det ett fenomen som med största sannolikhet alltid har funnits. Även om termerna är nya så är fenomenet inte det. Språket hjälper även till att forma omedvetna värderingar och ideologier (Hodder & Hutson 2003: 94). När genus enbart blir ett val mellan man och kvinna och dessa benämningar grundas i biologi, så utesluter det avvikelse från detta mönster, och många möjliga tolkningar blir på så sätt dolda. Genom att använda moderna begrepp som har sin grund i transgenderstudies kan det göras möjligt att undersöka vad som går bortom det normativa.

Begrepp som man och kvinna används ofta om individer i gravar, trots att det under olika tider och på olika platser har inneburit olika saker att vara man/kvinna, och att användandet av begreppen tenderar att överföra stereotyper av vad dessa roller innebär i ett förhistoriskt samhälle.

Sam Holmqvist har i sin avhandling (Holmqvist 2017) argumenterat för användandet av begreppet trans inom en historisk kontext. Holmqvist skriver i sin avhandling om transpersoner i 1800-talslitteratur, och argumenterar för valet att använda ett modernt uttryck som trans, på människor som levde under 1800-talet. Holmqvist konstaterar att personer bör få definiera sig själva, och innan begreppet transperson fanns, fanns heller inte möjligheten att identifiera sig som detta. Att historiska personer har levt, eller klätt sig i motsats till sin tids genusnormer kan ha många olika orsaker. Detta inkluderar utklädda ciskvinnor som ville arbeta i ett traditionellt mansyrke, vilket inte kan betecknas som en transerfarenhet. Däremot, menar Holmqvist att en person som under hela livet levde som ett annat kön än det den tilldelats vid födseln, skulle sannolikt definierat sig som transperson om personen levt idag. Holmqvist menar att vi måste kunna tala om historiska personer på vårt eget språk, och könsöverskridande erfarenheter måste tas på allvar genom att diskutera dem på ett nyanserat sätt. (Holmqvist 2017: 25).

Att per automatik underkänna ord som inte fanns under den tid vi skriver om är att lura sig själv – det är knappast på de enskilda begreppen det hänger. Även äldre ord har ändrat betydelse genom åren. Att ”vara man” betyder inte samma sak i dag som det gjorde för

Lasse-Maja. Benämningar som ”man” och ”kvinna” har inte bara andra konnotationer nu: vi förstår dem i grunden på ett helt annat sätt än vad människor gjorde då. (Holmqvist: 2017:25).

Holmqvist poängterar dock att detta inte betyder att transbegreppet är historiskt överförbart, men snarare att användningen kan fylla en strategisk funktion. Holmqvist förutsätter att transidentiteter likväl som cisidentiteter är konstruerade, som förändras med tid och kontext, både på ett individuellt och ett strukturellt plan (Holmqvist 2017:27f).

Stryker menar att applicera transgenderstudies på historiska kontexter inte handlar om att tvinga in gamla fenomen i en modern mall som inte riktigt passar, utan fallet är snarare att dessa fenomen och berättelser legat dolda och väntat på en förståelse av genus som är mindre smal och uteslutande än vad den är i eurocentrisk modernitet (Stryker 2006:3). Målet är inte att befolka forntiden med transpersoner, utan att ersätta den smala och uteslutande blicken genom vilken genus oftast tolkas (Weismantel 2013:321).

Under 500 år har eurocentrisk kultur kommit i kontakt med många olika genussystem, från olika ursprungskulturer runt om i världen. Detta kan ses som bevis för att transgender egentligen bara är ett nytt ord för ett välkänt fenomen. Att benämna många typer av genusvariation i en term- trans/transgender, är både vanskligt och löftesrikt (Stryker 2006:14).

Begrepp som trans, queer och icke-cis är tillräckligt breda för att de ska kunna användas för att beskriva även förhistoriska identiteter. På svenska används ofta transperson som begrepp för transgender, men eftersom det inte är helt motsvarande väljer jag i min uppsats att använda transgender, som övergripande begrepp för att beskriva fenomenet i stort, och transperson om enskilda individer.

2.3.5. Cis-normativitet

Det går inte att diskutera transidentiteter utan att diskutera cis-normativitet. Cis/cisgender syftar till att vara ett motsatt begrepp gentemot trans/transgender. Det är ett uttryck som började användas av aktivister och forskare inom transstudier under 1990-talet. Cis benämner det som uppfattas som normen, den position som tas för given, dvs. den som inte är trans är cis (Nord, Bremer & Alm 2016: 3).

Begreppet cisgender tillskrivs ofta biologen Dana Leland Defosse, som den första som använde det år 1994. Detta begrepp är baserat på det latinska ordet cis- som benämner något som är hitom eller inom en angiven gräns, dvs. som inte ändrar egenskaper utanför den angivna gränsen. Begreppet användes av Defosse, följt av andra, som beskrivande ett tillstånd där en person stannar vid det kön som tillskrevs personen vid födseln. Idag beskriver cisgender en person som stannar inom vissa genusparametrar istället för att överskrida dem (Enke 2013:234f).

Cis-normativitet kan jämföras med heteronormativitet då båda är begrepp som belyser den ofta osynliga normen. Trans och homo är båda begrepp som utgör sociala positioner som står i motsats till normen. Att teoretisera kring dessa begrepp syftar till att förstå och sätta ord på de bestraffningssystem som finns för de som avviker från normen i t.ex. könsuttryck och sexualitet. Dessa samhällsliga bestraffningar kan vara allt från förlöjligande, exorciserande, hot om våld och fysiskt våld mm (Nord, Bremer & Alm 2016: 5).

Även den feministiska teorin och aktivismen genomsyras av cis-normativitet. Transfeminism är ett sätt att bemöta samtida och historiska uttryck för cis-normativitet inom feminism. Transfeminism har som mål att ifrågasätta centreringen av ciskvinnor i kritisk genusteori. Det bygger även på postkolonial feminism och queerforskarens kritik av centreringen av den vita västerländska heterosexuella kvinnan inom feminism, både i forskning och aktivism (Nord, Bremer & Alm 2016: 9).

2.4. Genus och arkeologi

Att ha ett kritiskt genusperspektiv i studiet av förhistoriska samhällen, är en grundläggande del i förståelsen för dessa samhällens uppbyggnad. Allt för ofta appliceras en förenklad bild av genus på forntiden, som säger mer om forskarens förståelse för genus i sin samtid, än om genus i förhistoriska samhällen.

Genus kan ses som könsskillnader tolkade genom samhället (Gilchrist 1999:1). Genus har många aspekter, och kan vara motsägelsefullt, samt avhängiga av personliga och historiska omständigheter (Gilchrist 1999:1).

Chris Beasley förklarar att genusbegreppet kan används för att särskilja de sociala hierarkierna i samhället, från de morfologiska könsskillnaderna. Beasley (2005) förklarar att genus som en term är menad att understryka att kroppar inte nödvändigtvis berättar allt om mänsklig organisation av könade identiteter och praktiker, d.v.s. en kropp som utifrån tolkas som maskulin behöver inte resultera i en social maskulinitet, eller en personlig identitet som ”man” (Beasley 2005: 13). Genus är en social process där personer delas upp i hierarkier och sociala praktiker, i västlig kultur är det traditionellt sett två: man och kvinna. Dessa kategorier ses som ”motsatta”, och värderas hierarkiskt gentemot varandra (Beasley 2005: 11f).

Genom arkeologin studeras många olika kulturyttringar, där genusordningen tar sig andra uttryck än i det moderna västerländska samhället (Arwill-Nordbladh 2001:30).

Det är möjligt, och troligt att förhistoriska samhällens uppfattning om genus skiljer sig från dagens, och har betytt olika saker på olika platser, under olika tider. Möjligheten finns att samhällen har haft fler än två genuskategorier. Det kan exempelvis även i förhistoriska samhällen som uppvisar ett binärt genussystem också finnas utrymme för vad som skulle kunna betecknas som avvikelser, och individer som går utanför den samhälleliga normen.

Roberta Gilchrist gör en systematisk genomgång av genusstudier i förhållande till arkeologi i *Gender in Archaeology* (1999). Arkeologisk forskning, samt annan forskning, har traditionellt utförts av män, eller personer som könsats som män, och en strakt androcentrisk världsbild är resultatet av detta. Motreaktionen har blivit att en feministisk kritik har växt fram, och den feministiska kritiken mot arkeologi utgår från ett motarbetande av androcentrismen som genomsyrar den intellektuella traditionen, och föreslår som lösning ett större fokus på kvinnors förhållanden i förhistorien. Gilchrist relaterar arkeologisk genusforskning till först första vågens feminism och rösträttsfrågorna, hos bl.a. Hanna Rydh, som även ämnar lyfta fram förhistoriska kvinnors roll (Gilchrist 1999:4). Gilchrist beskriver även den sena utvecklingen inom arkeologin att övergå till den andra vågens feminism. År 1984 kom en mer omfattande kritik av androcentrismen inom arkeologin (Spector & Conkey). Janet Spector och Margret Conkey hävdade att samtida genusstereotyper applicerades okritiskt på forntiden (Spector & Conkey 1984). Den feministiska kritiken som började med att identifiera androcentrismen har mer kommit att handla om processerna genom vilka kunskap blir genuskodade (Gilchrist 1999: 6). Den moderna genusarkeologin är enligt Gilchrist en blandning mellan andra och tredje vågens feministiska kritik. Även studier av maskulinitet är av värde, eftersom föreställningarna om genus sträcker sig till maskulinitet också, samt ger en generaliserad bild av maskulinitet som främst aggressionsdriven (Gilchrist 1999:6f).

Genusarkeologi, och genusteorier är användbara verktyg för att dekonstruera antaganden om genusförhållanden som projiceras på förhistorien. Ofta är genusarkeologin en kritik mot den androcentrism som har varit och fortfarande är vanlig inom arkeologi, där män och manliga praktiker i förhistorien får högst status som forskningsobjekt. Feminism, kvinnostudier och maskulinitetsstudier har traditionellt handlat om kvinnors underordnade roll i samhället (Beasley, 2005:13).

Andra vågens feminism, centreras runt personliga problem, jämlikhet i sexualitet, reproduktion och arbete mm, och grundar sig i idén om patriarkatet som ett omfattande system som förtrycker kvinnor genom samhälleliga institutioner som ett förklarande ramverk.

Postmodernistiska tankar är utmärkande för tredje vågens feminism och fokuserar på kulturella och symboliska angreppspunkter (Gilchrist 1999:2). Tredje vågens feminism ses som ett paradigmskifte inom den feministiska ideologin och behandlar olikheter i erfarenheter hos människor och försöker frångå det generella (Gilchrist 1999: 3).

Det är viktigt att genusarkeologin inte stannar vid att kritisera androcentrism, eller enbart en analys av män/kvinnor. Istället bör perspektiv som har sin grund i genusforskningen som växte fram under 1990-talet så som queerteori, och transgender studies, där genusbegreppet sträcker sig bortom synen på genus som endast man/kvinna vilken i sin tur bottnar i biologi. Genusarkeologin kan inte nöja sig med att studera genus utifrån antagandet att det är biologiskt, binärt och statiskt, eftersom att då har en stor del av analysen redan gått förlorad.

Arkeologen Elisabeth Arwill-Nordbladh menar att arkeologin behöver förfina sina teoretiska och metodologiska analysredskap för att bättre kunna diskutera genus. Även uppfattningen att det biologiska är grundläggande och stabilt, bör problematiseras, eftersom att även biologin är resultatet av uppgörelser, vilket dikterar hur vi kan uppfatta biologin (Arwill-Nordbladh 2001:30).

2.5. Transgender studies

Transgender studies centreras runt transidentiteter och personer med ”avvikande” genusuttryck. Stryker förklarar att fältet transgenderstudies, i sin bredaste bemärkelse berör allt som bryter mot, omformulerar och synliggör de normer som dikterar vilka biologiska olikheter som anses korrekta i förhållande till sociala roller och hur könsroller förväntas uppvisas (Stryker 2006:3).

Transgenderstudies har beröringspunkter med bl.a. funktionshindersforskning och kritisk rasteori, som undersöker frågor om förkroppsligad olikhet, och analyserar hur sådan olikhet omvandlas till sociala hierarkier. Det är viktigt att komma ihåg att dessa maktsystem inte är abstraktioner, utan har inverkan på riktiga kroppar (Stryker 2006:3f). En viktig aspekt att ta hänsyn till i transgenderstudies är den samtida politiska utsatthet som transpersoner utstår. Trakasserier och våld mot personer som avläses som trans eller som befinns vara trans ska inte förminskas (Butler 2006: 27).

I transgenderstudies ingår kritik av att transgenderfenomenet framstår som avvikande och står ut från normen, och tillåter normen att förbli osynlig. Det är alltså inte bara transgenderfenomenet i sig som är intressant, utan på vilket sätt detta fenomen avslöjar hur normen fungerar, och hur den tillåter vissa typer av personskap, men utesluter andra (Stryker 2006:3f).

Innan 1990-talet var intresset för transpersoner och deras liv främst inom psykologi och medicinvetenskapen. Under 90-talet bildades en akademisk disciplin i samförstånd med aktivisters arbete, som utgick från att vara trans inte är det samma som att ha en mental eller fysisk sjukdom. Transpersoner har problematiserats av både samhället och vetenskapen, och transpersoner har i gengäld använt samma intellektuella verktyg inom transgenderstudies som använts för att förtrycka och gjort de till de ”andra”. (Whittle 2006: xiv). Transstudier är länkade med feministisk- och queerteori, som erbjuder utrymme för utforskande av transbegreppet (Whittle 2006: xii).

Whittle menar att kön och genus kan uppfattas som kategorier som befinner sig i oordning. Genus ses inte längre som stabila kategorier som enkelt avgörs utifrån att titta på en person, utan genus bestäms inom individen som upplever dem. Detta synsätt grundas i den postmoderna processen dekonstruktion. Men även om genus är ett helt igenom konstruerat koncept, så har det en högst verklig påverkan på mänskliga liv, vilket för transpersoner ofta yttrar sig i stigma och förtryck (Whittle 2006 xii). Genus är något som kan förstås som ett koncept som fått mycket stor spridning och makt (Whittle 2006: xiv).

Stryker menar att inom ramen för transgender studies finns en kritik av hur forskare alltför ofta inte förstår sin egen roll i transformationen av andras kroppar, på grund av

bristande kunskap (Stryker 2006:12). Något som blir extra tydligt i arkeologisk könsbedömning, där det i det är arkeologens, eller osteoarkeologens åsikt som avgör vilket genus som kommer appliceras på en grav, där resultatet begränsas av forskarens egen uppfattning om genus och kön.

Stryker jämför transgenderstudies med Michel Foucaults idé om ”underkuvade kunskaper” (Foucault 2003:6), och menar att transgenderstudies använder samma taktiker som används för att avtäckta dold kunskap. Med dessa kunskaper åsyftas historisk kunskap som blivit maskerad i funktionella sammanhang, och hierarkiskt nedvärderade kunskaper, som inte anses vara tillräckligt vetenskapliga etc., exempelvis kunskap som kommer från transpersoners egna erfarenheter. Genom akademiska redskap blir historiskt innehåll tydligt eftersom det är möjligt att diskutera de konflikter som systematisk organisation döljer. Genom att studera t.ex. icke-Europeiska genussystem, och okonventionella källor och omkontextualisera dem inom samtida akademisk debatt, kan vi avmaskera kunskap om transidentiteter i historien (Stryker 2006:12).

Whittle skriver att vi kan slå fast att transpersoner alltid funnits, men att fenomenet har förståtts på olika sätt under olika perioder (2006: xiii).

Vår förståelse för vad transgender är, kommer inte överensstämja helt när det överförs på andra tider eller platser, helt enkelt för att förståelsen för vad som är kön/genus i grunden är olika på olika platser under olika tider. Men däri ligger styrkan i en så pass bred term som trans, eller queer är det kan innehålla många olika identiteter.

2.6. Transgenderstudies- historiskt och arkeologiskt perspektiv

Stryker (2006:3) beskriver transgender studies delvis som undersökningar av människans olika genusuttryck på olika platser och under olika tidsperioder, och strävan att utöka kunskapen om detta.

I *Towards a transgender archaeology* påvisar Mary Weismantel (2013:327) att arkeologin kan bidra till en sådan kunskap. De diversifierade genusuttrycken i förhistorien är av stor vikt för dagens transgenderaktivism. Den dominant bilden av historien som innehållande enbart manliga män, kvinnliga kvinnor som är biologiskt programmerade att bilda kärnfamiljer anser Weismantel vara förtryckande. Att studera historia, och förhistoria är därför politiskt, då transgenderstudier visar på att den binära bilden av kön och genus är sociala konstruktioner (Weismantel, 2013: 321). Den gängse binära könsmodellen är så pass integrerad i arkeologisk forskning att den blir osynlig (Weismantel 2013:322). Att skapa en arkeologi med ett transgenderperspektiv blir enligt Weismantel till att börja en destruktiv handling, att riva ner de föreställningar som finns. Weismantel beskriver det som att riva bort lager av antaganden om genus och kön för att befria de queera kroppar som gömts under dessa (2013:320).

Weismantel har skrivit om en fransk järnåldersgrav, som kallas ”prinsessan från Vix” och använt sig av ett transgenderperspektiv för att nyansera tidigare tolkningar av den. Graven innehöll ett kvinnligt bedömt skelett, men hade manligt kodade artefakter. Det är bara ett exempel som hintar om genusdiversitet i förhistorien, anser Weismantel (2013:319).

Enligt Weismantel är tystnaden kring denna grav ett tecken på att arkeologin behöver implementera perspektiv från transgenderstudies mer än det görs idag. Om det inte görs så utarmas vår förståelse vårt ursprung. Weismantel bjuder även in sina läsare att dela ilska över att gravar med atypiska genusuttryck inte uppmärksammas tillräckligt, utan tystas ner av arkeologer. Denna ilska kan bli till en queer framfart som drivs av en vilja att kullkasta undertryckandet av kunskap inom dessa frågor, som är en form av strukturellt våld mot människor i nutid, och dåtid, som inte har normativa genusuttryck, som Weismantel beskriver det (2013:320).

En annan som använder sig av ett transgenderperspektiv i sin forskning är Sam Holmqvist (2017) i sin avhandling om genusöverskridare i 1800-tals litteratur. Personer som överskrider könsnormer finns beskrivet i olika former genom litteraturhistorien, men trots detta är

transmotiven sällan uttalade i forskningen. Holmqvist beskriver i sin avhandling (2017) hur 1800-talslitteraturens skildringar över transgestalter varit viktiga för hur kön konstruerats. (Holmqvist 2017:8f). Holmqvist beskriver transmotiv innan trans fanns som begrepp, vare sig som diagnos eller identitet. Holmqvist menar att det är självklart att personer som överskrider genusgränser funnits innan dess, och att historien är full av personer som vi idag skulle kalla transpersoner, men utan samma behov av att förklara deras existens. Dessa personer har i varierande grad varit öppna eller inte, och beroende på tid och plats i konflikt med samhällsnormer eller inte, med varierande reaktioner från omgivningen (Holmqvist 2017: 9).

Holmqvist nämner även den överlappning i 1800-talets skönlitteratur som finns i vad som rimligen kan ses som transpersoner, och berättelser om cis-kvinnor i förklädnad av praktiska skäl (Holmqvist 2017:14). Dessa är två olika företeelser men det kan vara svårt att praktiskt särskilja dem arkeologiskt, eftersom det aldrig går att bevisa en persons genusidentitet arkeologiskt.

2.7. Queerteori

Queerteori utmanar den traditionella normativa synen på, och indelningen av sexualitet och genus, där det ena ses som normalt och det andra avvikande (Browne & Nash 2010:5). Queerteorin kan användas för att dekonstruera det som anses normativt, vilket kan ge en förståelsen av forntida samhällen och frånga antagna sanningar från vår egen samtid om genus.

Genus som begrepp beskriver hur könsskillnader tolkas kulturellt, och genusidentitet är den individuella upplevelsen av kön, som inte behöver relateras till kroppens utseende. Kön bör endast ses som skillnader i morfologi hos genitalier och kromosomer (Gilchrist 1999: xviii).

Genom queerteori, blir bilden av genus och kön mer komplicerad, och mindre självklar, och belyser både genus och kön som socialt överenskomna kategorier som är konstruerade (Gilchrist 1999:14).

En konfliktpunkt mellan transgender studies och queerteori är frågan om identitet. Centralt för transteori är identitet, medan queerteori tar ett visst avstånd till identitetskategorier. Butler specificerar dock att queerteorin inte ska ses som motståndare till alla typer av identitetskategorier, och därmed i strid med transpersoners identiteter, utan ska snarare ses som en motståndare till oönskade identitetsbaserade bestämmelser (Butler 2006:28). Stryker beskriver hur Butlers *Gender trouble* (1990) som behandlar genusperformativitet ansågs hjälpsamt för många transpersoner, och den centrala idén är att "vara något" består av att "göra något". Men att en tolkning av detta var att Butler såg genus som en kostym som det är fritt att välja bland andra, vilket anses förminskande för transpersoner, men enligt Stryker är detta inte hur Butlers text ska tolkas utan Butlers mening är att genusets verklighet är att alla "skapar" det, och det är inte en objektiv egenskap i kroppen som definieras av kön, utan genus består av oräkneliga uppträdanden (Stryker 2008: 131). Det finns många olika tolkningsramar för att förstå hur genus fungerar och förändras över tid. Femininitet och maskulinitet tillhör inte ett givet kön, och genusidentitet kan inte härledas till en förmodad anatomi. Det vill säga, det är omöjligt att från en utomståendes perspektiv avgöra vilket genus någon tillhör (Butler 2006:30f). Dock blir vi människor, genom kroppen och sexualiteten vi indragna i sociala processer, som innebär att förhålla sig till olika sociala normer. Kroppen blir trots att den utan tvivel är "ens egen" överlämnad till andra människors uppfattning om den. Butler menar att vi själva måste kräva rätten till självbestämmande över kroppen (Butler 2006:40).

Kroppens offentliga dimension skapas i det sociala, och kroppen är ens egens samtidigt som den "tillhör" andra, genom att andra människors uppfattning påverkar bilden av den egna kroppen. Att förhålla sig till sociala normer och vårt eget begär efter erkännande, menar Butler placerar oss utanför oss själva i normer som vi inte har möjlighet att välja. (Butler

2006: 51). Hur andra uppfattar oss, parat med viljan efter erkännande eller nödvändigheten att passa in dikterar hur vi förväntas uppföra oss inom normen.

2.8. Genus och osteologi

Genus är något flytande som olika kulturer och tider ser olika på, därför kan könsbedömning som sker på osteologiskt material vara problematiskt. Det är också något som är konstruerat, och som anses kräva olika kriterier som är kulturspecifika, men det är viktigt att göra en distinktion mellan hur samhället uppfattar genus och hur individen uppfattar sitt eget genus, och att dessa inte alltid stämmer överens.

Män och kvinnor identifieras i arkeologin ofta med osteologiska analyser. Osteologi och dna-analys har en hög status i arkeologiska könsbedömningar. Men genom dessa vetenskapliga analyser kan vi endast nå det biologiska, och det biologiska ska inte blandas ihop med genus. En biologisk kroppslighet kan inte avgöra vilket genus någon tillhör. Dvs. kategorier som man/kvinna kan inte appliceras på ett osteologiskt material, eftersom biologin inte kan kopplas till dessa. Kategorierna man/kvinna ska enbart ses som genus, och det osteologiska/dna bör ses som morfologi, kromosomer, och/hormonpåverkan. En osteologi som bedöms som maskulint motsvarar inte nödvändigtvis en man.

Arwill-Nordbladh diskuterar problematiken med terminologin i de nordiska språken, och efterlyser ett mer preciserat språkbruk. Ordet kön, som har biologiska dimensioner, blandas ihop med sociala förhållanden (Arwill-Nordbladh 2001:30f).

Osteologisk könsanalys på människor är osäker, och utgår från ett spektrum (White & Folkens 2005: 390f), vilket man i min mening inte bör söka att polarisera och det finns därför ingen "sanning", utan enbart en bedömning som inte bör väga tyngre än andra faktorer. Tanken att könsidentitet går att avgöra utifrån benens morfologi (White & Folkens 2005:32, 385) är problematisk en som borde frångås. Därmed inte sagt att osteologisk analys inte är utan värde. Men snarare än att osteologin får överordnad status över andra analyser, ska det vara ett viktigt komplement för att få en mer sammansatt bild av genus i ett gravmaterial, och en möjlighet för forskningen att upptäcka möjliga avvikelser, och transidentiteter.

När en osteologisk könsbedömning på ett humant skelettmaterial görs kan det enligt Gilchrist (1999:14) bli problematiskt att applicera ett queer-teoretiskt perspektiv som suddar ut gränserna och gör själva sökandet efter könen meningslöst, men det kan hjälpa till att belysa det inkonsekventa och motsägelsefulla i de ortodoxa könskategorierna. I min mening bör man inte tala i absoluta termer gällande genus, utan ta till sig det osäkra, flytande fenomen som genus är. Med detta inte sagt att osteologisk könsbedömning inte är värdefull och kan ge viktig information, men ger inga absoluta svar, vilket betonas för lite. Gilchrist konstaterar att huruvida sexualitet eller genus är biologiskt förbestämt inte är intressant, utan för arkeologer är det intressant hur skillnader tolkas av samhället och vad det har tagit för uttryck. (Gilchrist 1999:13).

Den naturvetenskapliga arkeologin och dess framsteg på senare år diskuteras av Kristiansen (2014) och visar på en stark tilltro till de naturvetenskapliga metodernas möjligheter att besvara arkeologins frågor. Gonzáles-Ruibal (2014) ifrågasätter denna tilltro, och vill istället betona vikten av den kritiska teorin, och det mer humanistiska förhållningssättet till arkeologi. Han uttrycker också en oro för att detta kommer tillåta nutiden färga hur vi ser på forntiden (2014:41). Den starka tilltron till naturvetenskapen som överordnad riskerar att cementera bilden av kön ur ett naturvetenskapligt perspektiv, vilket tenderar att vara binärt och ses som något fixerat som går att bevisa naturvetenskapligt, som en ståndpunkt som är självklar och inte kräver en kritisk granskning. Naturvetenskapliga aspekter på kön är naturligtvis viktiga, men behöver problematiseras för att vara användbart.

2.9. Gravar och teori

Döden har en central roll inom arkeologin och mycket data och material som studeras kommer från begravningskontexter. Men begravingar och döden är inte synonymt med livet och den levda erfarenheten, så även om begravningsmaterialet ger oss mycket information om förhistorien, kan vi inte direkt koppla den till det levda livet, utan den kunskapen vi får från gravkontexter är mer direkt relaterad till döden. En grav kan representera mycket, och att tolka dem är komplicerat. Gravar faller inom sfären för trosuppfattning och överskrider jordliga och sociala kategorier, men de tolkas ofta utifrån kön, ålder och status (Fahlander & Østigård 2008: 1, 5).

Det vikingatida gravskicket visar många olikheter i hur människor begravs. Inte alla blev begravda på ett sätt som lämnar spår som är synliga för eftervärlden, kanske på grund av lång status, att de var trälar eller fattiga. Det vanligaste sättet att hantera döda under vikingatid var kremering. Skelettgravar var ovanligare, och dessa dateras ofta till sen vikingatid och tolkas ofta som kristna, eller influerade av kristendom (Price 2008: 257ff).

Frågan om hur gravar ska tolkas mycket omdiskuterad inom arkeologin. Gravar tolkas ibland som att deras innehåll och utformning direkt speglar samhället, så kallad *mirror assumption*, vilket görs inom traditionell arkeologi och i processuell arkeologi. Då antas det att föremålen i graven direkt korresponderar med den begravda individens välstånd och samhällsroll och det blir därmed möjligt att genom gravarna få en bild av samhällets uppbyggnad. Härke menar att gravar inte kan anses direkt spegla samhället. Det är för förenklat att anta att hur ett samhälle begraver sina döda är en direkt avspeglning av den begravda individen (Härke 1994:31).

Inom den postprocessuella arkeologin betonas vikten av ritualer. Den döda begravs av de efterlevande och inte av sig själva, något som behöver betonas och ofta glöms bort, enligt Härke. Begravingar speglar inte nödvändigtvis den begravdas verklighet, utan en tolkning av den dödes liv, och roll, som gjorts av de efterlevande. Detta resulterar i en idealiserad bild som kan, men inte behöver, stämma överens med verkligheten. En jämförelse mellan ideal och verklighet blir inte möjlig, eftersom vi bara kan se resultatet av ritualen, dvs. lämningarna i graven, och det är det vi kan undersöka arkeologiskt (Härke 1994:32).

Den postprocessuella arkeologin har lagt stor vikt vid individen, men Lynn Meskell menar att i praktiken så utesluts riktiga människor ur analysen. Arkeologin har en tendens att ignorera relationen mellan individen och samhället, och behandlar istället individer som *micro-versioner* av större sociala konstruktioner. Detta resulterar i ett "fågelperspektiv" där individualitet blir svårt att få syn på, och där fokus ligger på kollektiva strukturer. Meskell menar också att genus ibland kan få för stort fokus, vilket blir problematiskt när andra frågor såsom etnicitet, klass, sexualitet osv inte diskuteras (Meskell 2000:19).

3. Material

Denna uppsats huvudsakliga fokus är att diskutera gravar med biologiskt (vilket här syftar på osteologisk och dna-analys) och arkeologiskt olika könsbedömningar.

En viktig utgångspunkt för en meningsfull analys och diskussion, av denna typ av gravar är en noggrann osteologisk undersökning, detta för att det ger en konkret utgångspunkt för tolkningen, som är svårt att avfärda. Det är ett faktum att osteologiska analyser inte alltid är korrekta, vilket kan ha många orsaker. De gravar jag valt är en grav från gravfältet Vivallen, och en grav från Birka. Dessa gravar har jag valt p.g.a. deras noggrant utförda osteologiska/DNA-analyser.

3.1. Vivallen

På Gravfältet Vivallen, beläget i nordvästra Härjedalen, har ett 20-tal gravar undersökts. Det upptäcktes 1909, då bl.a. fyra skallar hade hittats på Vivallen, av Eric Fundin, grundare av Härjedalens fornminnesförening. Fynden anmäldes till arkeologen Oscar Almgren, vid Statens historiska museum i Stockholm. Platsen grävdes ut första gången 1913 (Zachrisson 1997:53ff). Gravarna 1–20 är undersökta av Gustav Hallström i utgrävningen 1913, av dessa visade sig 15 stycken vara gravar, en kenotaf, och två gropar, samt fyra troliga gravar (Zachrisson 1997:55).

En till utgrävning gjordes 1986 under ledning av Inger Zachrisson, där bl.a. en boplats och ytterligare en grav hittades, boplatsen har tolkats som typiskt vikingatida/tidigmedeltida samiskt. Denna var förmodligen samtida med gravfältet, som daterats som verksamt från 1000-talet till slutet av 1100-talet (Zachrisson 1997:122).

Gravarna påträffades i sydslänten av den ca två meter höga sandrygg som finns på platsen. De flesta gravarna i Vivallen låg tätt i förhållande till varandra, i smala gropar (vissa var endast 25 cm breda), med fötterna pekande mot den närliggande bäcken. De flesta av de döda var gravlagda på sidan och hårt svepta i näver. Den hårda svenpingenen kan, enligt Zachrisson, ha möjliggjort att få plats med kropparna i de smala groparna (1997:56). Inga spår efter kistor har påträffats, men många är lagda ovanpå ett lager av växter, eller annat organiskt material.

Figur 1 Plan över grav 9 från Vivallen

(Hallström 1944:327; ritning av Gustav Hallström).

3.1.1. Grav 9

På gravfältet Vivallen finns en individ som har ett ickenormativt genusuttryck. Personen har bedömts som både kvinna och man i tidigare forskning. Arkeologiskt har graven bedömts som kvinna, på grund av artefakterna (Hallström 1944:327). I Möten i gränsland (Zachrisson et.al. 1997) beskrivs personen som man, (Gollwitzer 1997:71) ibland med referens till skelettets morfologi (Zachrisson 1997:57) (Iregren & Alexandersen 1997:82).

Personen i graven var svept i näver och surrad mellan furuplankor, en över, och en under kroppen. Zachrisson nämner också det märkliga i att personen är placerad tryckt mot kanten av den relativt breda graven, trots att det verkar som att resten av den var tom (Zachrisson 1997:57). Den personliga utrustningen beskrivs som innehållande föremål utmärkande både för män och kvinnor, och graven har utifrån artefakterna bedömts som en kvinnograv (Hallström 1944:327)

3.1.2. Innehåll i grav 9

Innehållet i grav 9 visade både maskulint kodade föremål, och feminint kodade föremål, nedan följer en beskrivning av föremålen som återfanns i graven. De flesta av artefakterna i graven klassas vanligen som kvinnliga i skandinaviska sammanhang (Zachrisson 1997:78). Gravfältet är samiskt och grav 9 har p.g.a. bältet daterats till slutet av 1100-talet. Men paralleller finns till flera av artefakterna i Birka, såsom nålhuset (Zachrisson 1997: 67), kniven (Zachrisson 1997: 68), textilplagg (Zachrisson 1997: 70) och bälten jämförbara med det som återfanns i grav 9 har även hittats i Birka (och på Gotland) (Gollwitzer 1997:73).

Figur 2 Gravgoods från grav 9 från Vivallen (Zachrisson 1997:62; foto av Gunnel Jansson).

3.1.3. Spänne

I graven fanns ett litet rosettformat silverspänne, sjubladigt och dekorerat med snodda och släta filigrantrådar. Spännet hade nålhållare med järnnål som hängögla på baksidan. Textilfragment som är fastrostade på nålen tyder på att spännet burits på ylletyg. Dessa spännen bars typiskt på kvinnodräkten. Ett liknade spänne har funnits i en dansk skattgömma, nerlagd ca 1100, i Lundby Krat, Gunderup sogn, Jylland (Zachrisson 1997:61)

3.1.4. Fingerring

Silverringen från graven är öppen med avsmalnande ändrar som ligger omlott. Denna typ av ringar är vanliga på fastlandet i Sverige, men det finns ett 20-tal som hittats på samiska offerplatser. Många av dem är av samma typ som finns på Gotland, med ursprung på finsk-östbaltiskt och ryskt område, och bars enligt Zachrisson (1997:61) av både män och kvinnor. De dateras till 1000–1200 talen.

3.1.5. Pärlor

Grav 9 har det största antalet pärlor bland Vivallens gravar. Graven innehöll minst 38 stycken pärlor, varav en var av bergkristall, övriga i glas. Det näst största antalet pärlor fanns i en barngrav, som bedömts som möjligen en pojke i 12-års åldern p.g.a. en stor hörntand. Den graven innehöll 18 mycket små pärlor, en av grönt glas och resten sötvattenspärlor (Zachrisson 1997: 62). Zachrisson (1997:76) har gjort en jämförande studie med ett gravfält i Leksands socken i Dalarna. Zachrisson anmärker att Vivallen, till skillnad från gravarna i Leksand, har ovanligt många pärlor i ”mansgravarna” (Zachrisson 1997:78).

3.1.6. Nålhus

I graven återfanns ett rörformigt nålhus i brons. Det är tillverkat av ett bronsbleck och har bandformiga beslag runt. Nålhuset är ornerat med snodda bronstrådar runt. Det finns troligen ull, som sticker ut ur båda ändrar av nålhuset och spetsar av järnnålar skjuter fram. Denna typ av rörformiga nålhus har påträffats i fynd från skandinavisk vikingatid, bland annat i Birka. (Zachrisson 1997:67).

3.1.7. Hängen

Tre stycken trapetsformiga hängen som hängde ihop med nålhuset som prydnad, fanns i graven. Dessa trapetsformiga hängen är östliga i formen, och finns nästan enbart i samiska kontexter i Skandinavien, och återfinns främst på offerplatserna (Zachrisson 1997:65). Trapetsformiga och yxformiga hängen av kopparbleck har hängt på trummor, som ofta varit nyare än hängena (Zachrisson 1997:207).

3.1.8. Kniv

De flesta av gravarna på Vivallen hade knivar. Av de 12 som hittats var 11 stycken bruksknivar, med träskaft. Grav 9 hade en 11 cm lång kniv med ett skaft i horn/ben, och en läderslida. Kniven har och lindning av silvertråd som täcker två cm av den nedre delen av skaftet. Liknande knivar har hittats bl.a. på Birka, där de verkar ha tillhört kvinnor (Zachrisson 1997: 68).

Knivarna i gravarna är placerade olika i gravarna i kvinno- respektive mansgravar. I regel verkar männens knivar burits i bältet, med eggen ”nedåt”. Kvinnornas knivar är enligt Zachrisson placerade i kanten på respektive grav, i fotänden eller bakom huvudet, mm. Även knivarnas längd är möjligen olika beroende på genus, och även ålder. I detta exkluderas grav

9:s ”praktkvinnokniv” som Zachrisson kallar den. ”Mansknivarna” är ca 13–15 cm. De ”kvinnoknivarna” är ca 10 cm. Barnens knivar är 6–8 cm är. Det finns även fragmenterade knivar med osäkra mått (Zachrisson 1997:69).

3.1.9. Textilier

Grav 9 har rester av ett plagg i ylletyg och ett långärmat plagg i linne med silverbroscherade brickband i blått lin och troligen rött ullgarn, runt handlederna. Det finns liknande plagg i gravar bedömda som kvinnogravar i bl.a. Birka från vikingatiden (Zachrisson 1997: 70).

3.1.10. Bälte

I grav 9 fanns 27 stycken bevarade rembeslag, bältedlar mm. Bälten av detta slag räknas till mansdräkten. Det är ett bälte i det som kallas orientalisk stil, och består av en huvudrem med metallbeslag och ibland flera sidoremmer. Beslagen är tillverkade i kopparlegering, förmodligen brons. De består av en ornerad sölja, tolv kvadratiska ornerade beslag, fyra tungformade remändebeslag, varav ett var mindre än de övriga, och ett v-format uttag i övre kanten. Det fanns även två ringar, tre hjärtformade beslag, och tre runda och två sköldformade beslag. Dessa beslag hade alla olika ornamentik, och vissa hade rester av läder och typ på baksidan (Gollwitzer 1997:71f).

Det finns ett fynd från Klinta på Öland med ett liknande bälte, bestående av 20 stycken beslag med tyg- eller läderrester, placerat vid skelettets höftregion. Detta bälte återfanns i vad som osteologiskt bedömts vara en kvinnograv (Schulze 1987:54, Gollwitzer 1997:74). Båda dessa bälten är troligen tillverkade i Skandinavien, men tillverkade för att liknade bälten från norr om Svarta havet som var präglad av stäppnomadisk kultur. Eventuellt är vissa beslag äldre, och bältena kan ha sammanfogats av olika delar av olika ålder (Gollwitzer 1997:75). Andra jämförbara bälten har bl.a. hittats i Birka och på Gotland (Gollwitzer 1997:73).

3.1.11. Osteologiskt kön

I grav 9 återfanns ett välbevarat kranium som har bedömts vara manligt. Kraniet visar typiskt manliga drag, med kraftiga ögonbågsvulster och tydliga muskelfästen. Större delen av skelettet finns kvar, men är inte så välbevarat. Bäckenet var fragmentariskt och därför svårt att könsbedöma, men Elisabeth Iregren och Verner Alexandersen, som utfört analysen, menar ändå att könsbedömningen inte är problematisk på grund av de tydliga sekundära könskaraktärerna. Inga sjukliga förändringar har observerats vid röntgen av långa rörben och höger bäckendel. Personen har under sin livstid förlorat fem stycken tänder. Personen var i 50-årsåldern vid dödstillfället (Iregren & Alexandersen 1997:82).

3.1.12. Arkeologiskt kön

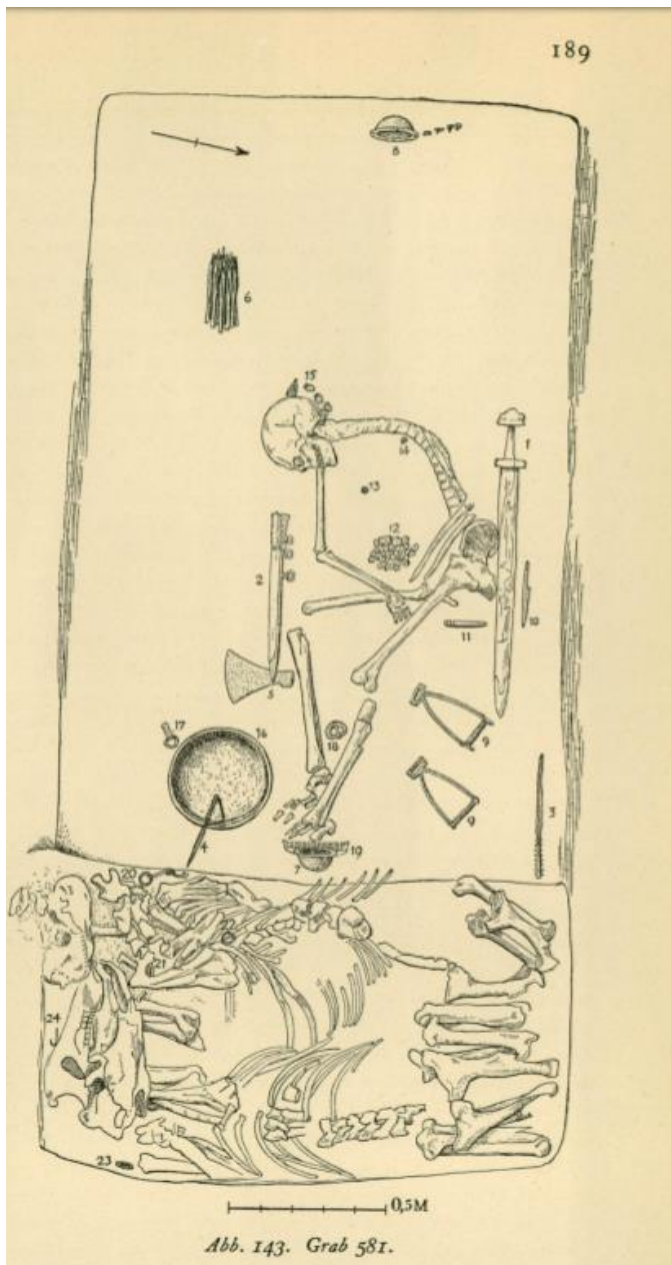
Till skillnad från osteologiska könet är det arkeologiska könet motsägelsefullt. Personen i graven hade både bälte som utmärker mansdräkten, men också föremål som vanligen kopplas till en kvinna, spänne, halsband med glaspärlor och en bergskristallpärla, samt nålhus i brons med synålar som har hängt från bältet. (Zachrisson 1997: 62).

3.1.13. Samiskt gravskick

Mycket i gravskicket på Vivallen tyder på en samisk, ickekristen tillhörighet ännu vid 1100-talets slut. Detta inkluderar näversvepningen, valet att gravlägga i sand, att gravarna var grunda, placeringen av de döda på ett lager organiskt material (växter, skinn eller liknande). Även att begrava de döda obrända och den nord-sydliga riktningen som gravarna var placerade i, samt att gravplatsen var placerad vid vad som tolkats som en torvkåta talar för en samisk tillhörighet (Zachrisson 1997:78f & 194). Vivallen indikerar kontakt mellan

skandinaver och samer på en hög social nivå. Gravplatsen har typiska samiska gravar med näversvepningar, med gravgåvor som liknar de på samiska offerplatser (pilspetsar, hängen etc.) Nära hittades en boplats med rester av 2 typiska samiska kåtor daterade till ca 800–1200-talen (Zachrisson 2008:34).

Under vikingatiden bodde samer på en stor del av den skandinaviska halvön (Zachrisson 2008: 32). De centrala delarna av Skandinavien och de norra delarna av Norge var viktiga oråden för kontakt mellan samer och skandinaver. Arkeologiskt syns stabila, men inte skarpa gränser mellan dessa områden (Zachrisson 2008:34).

Figur 3 Plan över grav Bj 581 från Birka (Arbman 1943:189).

3.2. Birka

Birka, som anses vara Sveriges första stad, är belägen på Björkö i Mälaren i Uppland och är en fornlämningsplats med ca 3000 gravar/gravhögar, vilka har varit föremål för många studier och undersökningar. Birkas gravfältet är det största kända vikingatida gravfältet i världen. Majoriteten av dessa gravar finns på ett gravfält som omringar staden och utav dessa är ca 1100 gravar utgrävda (Hedenstierna -Jonson et al 2017b:1). Svarta jorden kallas platsen där resterna av stadssamhället Birka återfinns. Birka hade även ett försvarssystem med en stadsvall, ett pålverk i vattnet, en borg och en garnison. Birka anses framförallt ha varit handelsplats och grundades någon gång under 700-talets senare del (Ambrosiani 1998:199)

Undersökningar och intresset för Birka började redan under 1680-talet och har fortsatt fram till idag (Ambrosiani 2013:5). Gravar i Birka började grävas ut på 1870-talet av Hjalmar Stolpe (Ambrosiani 1998:199).

Bostadsområdet Svarta jorden grävdes ut 1990–1995 under ledning av Björn Ambrosiani. Garnisonen grävdes ut första gången på 1930-talet. Birkas borg, stadsvall och garnison grävdes ut mellan 1995–2004 under ledning av Lena Holmquist (Holmquist Olausson 1998: 208f). På området som kallas garnisonen har en stor mängd vapen hittats (Holmquist-Olausson 2001).

3.2.1. Grav Bj 581

Grav Bj 581 fanns på gravfältet som ligger norr om borgen på en naturlig terrass. Detta var en rikt utrustad grav, som grävdes ut av Hjalmar Stolpe under sent 1800-tal. Graven var placerad i utkanten av gravfältet och överblickade vattnet, och det kungliga godset på ön Adelsö mitt emot Birka, vilket skulle kunna tolkas som att de som begravdes där hade hög status. Bland de närliggande gravarna fanns fler individer begravda med rikt gravgods, bl.a. flera vapengravar, varav en (Bj 496) förmodligen är samtida med Bj 581, men av lägre rang (Hedestierna Jonson et al. 2017b:2).

Från ovan jord syntes grav Bj 581 bara som en liten sänkning i marken, och var täckt av stora stenar innan den grävdes ut. Den hade en timrad gravkammare som var 2,35 m lång. I anslutning till graven, i fotändan, fanns en särskild avsats avsedd för två hästar. Skelettet bedömdes inledningsvis vara manligt, och begravdes förmodligen i en sittande position (Arbman 1943:188f). Liksom de flesta av Birkas kammargravar, samt gravar med eller utan kistor, är Bj 581 orienterad i väst-östlig riktning (Gräslund 1980:39).

3.2.2. Innehåll i grav Bj 581

Graven var rikt utrustad och innehöll mycket vapen, och saknar kvinnligt kodade föremål. Nedan görs en genomgång av innehållet i graven och hur de relaterar till övriga Birkagravar för att sätta graven i sitt sammanhang.

3.2.3. Svärd

Ett tveggat svärd i järn fanns vid individens vänstra sida av en typ som det hittats 16 stycken i Sverige och 6 stycken i Norge. Denna typ av svärd förekommer även i bl.a. Danmark, Finland, Island och Irland (Androshchuk 2014:79).

I Birka har det hittats 37 svärd totalt, varav två svärd av den typ som svärdet i Bj 581 tillhör, det andra svärdet hittades i grav Bj 544 (Androshchuk 2014:147).

3.2.4. Vapenkniv

14 stycken vapenknivar, eller rester av vapenknivar har hittats i Birkagravar, och 7 stycken tomma knivslidor, som kan rekonstrueras genom ritningar, vilket är fallet med vapenkniven i Bj 581. Vad som utmärker dessa knivar är deras fodral som täcker hela kniven inklusive handtaget och som är tillverkade av läder. I de fall där vapenknivar förkommer i dubbelgravar kan det vara svårt att avgöra vem de tillhört, men det anses troligt att de större knivarna tillhört män (Arwidsson 1986:35).

3.2.5. Spjutspetsar

I graven fanns två spjutspetsar, av en typ som förekommer i flera Birkagravar, bl.a. Bj 644 och Bj 703. Spjutspetsarna i gravarna Bj 581 och 644 är relativt små och lätta, medan den i grav Bj 703 är kraftigare (Thålin- Bergman 1986: 17)

3.2.6. Yxa i järn

I Birkas gravar finns både strids-och arbetsyxor. Yxan som återfanns i grav Bj 581 har kategoriserats som en stridsyxa, och är en så kallad bredyxa, som enbart hittats i gravarna Bj 495, 581, 736, och 750 (Thålin-Bergman1986: 6, Hallinder 1986:46). I gravar med både svärd och yxa är dessa oftast placerade på vardera sidan om den döde, med yxbladet vänt bort från individen, vilket även stämmer för Bj 581 (Hallinder 1986:47).

3.2.7. Pilspetsar

Tio stycken pilspetsar med sylformiga blad och triangulärt tvärsnitt hittades i graven. Denna typ av pilar hittas vanligast i ryttar-och vapengravar i Uppland, Västmanland och Gästrikland medan på andra platser hittas bara ett fåtal (Wegraeus 1986:27). Denna typ av pilspetsar är typiska stridspilspetsar och är kraftiga nog göra hål i rustning (Wegraeus 1986:29).

3.2.8. Sköldbucklor

I 58 av Birkas gravar finns bestämbara delar av sköldar (Arwidsson 1986:38). I grav Bj 581 fanns två sköldbucklor, samt vad som kan ha varit kantbeslag som tillhört skölden. De två sköldarna har troligen stått upprätt i graven vid begravningstillfället (Arbman 1943:189).

3.2.9. Mösstopp

I graven fanns en liten dekorerad kon i silver, inuti hittades rester av silke. Den låg i graven vid huvudet, tillsammans med fyra andra silverhängen, som hade plommonform. Dessa antas ha varit monterade på en mössa eller någon typ av hatt. En likande fanns i grav Bj 644. (Arbman 1943: 190, 222) Silvertoppen var förmodligen tillverkad i östra Europa. Silke har hittats i ca 45 av Birkas gravar (Geijer 1938:58). En gissning om mössan är att den tillverkats någonstans i längs handelsvägarna till Ryssland, som hade silke med ursprung från Kina (Winroth 2014: 139, Geijer 1938:65). Siden var en värdefull handelsvara som användes i små mängder som remsor för att dekorera andra tyg som klädesplagget var gjort av (Geijer 1938:64).

3.2.10. Kärll

I grav Bj 581 fanns ett kärll placerat vid individens fötter, med en av spjutspetsarna i kärlet. Kärlet hade lagats flera gånger (Arbman 1943:189). I Birka har det hittats 14 gravkärll i metall (Trotzig 1991:2). I litteraturen är denna typ av kärll benämnda som bronskärll, men de är i själva verket tillverkade av en rad olika kopparlegeringar i olika sammansättningar. Kärll som förekommer i gravarna Bj 523, 524, 581 och 632: A är lika varandra men har olika legeringar av koppar, zink och tenn (Trotzig 1991:19). Kärll i kopparlegeringar kan ha många olika användningsområden bl.a. koka, servera, förvara. Det är troligt att kärll av samma form som i grav BJ 581 med utvikt mynningsrand har varit avsedda som tvättfat (Trotzig 1991:35).

3.2.11. Spelpjäser och tärningar

I graven fanns 28 spelbrickor av horn, samt två tärningar av valrosstand och ytterligare en av horn (Historiska museets samlingar: sök i samlingarna, inventarienummer SHM 34 000: Bj 581, Arbman 1943:190). Både spelbräder och spelpjäser är ganska vanliga i de mer välutrustade gravarna i Birka. I grav Bj 524 fanns t.ex. 25 spelpjäser i bärnsten tillsammans med krigarutrustning och guldsmycken. I grav Bj 624 som också är en rikt utrustad vapengrav, hittades 27 spelpjäser av ben och resterna av ett spelbräde i trä. Vapen, och krigarutrustning var en viktig del av manliga högstatusgravar i Skandinavien i sen järnålder och vikingatid. Därför kan en koppling mellan att spela brädspel och krigarstatus, och militära värden göras. Det finns bevis för att det i olika kulturer kan förekomma en symbolisk koppling mellan militär strategi och skicklighet att flytta spelpjäser på ett bräde (Whittaker 2006:106).

3.2.12. Hästar

Hästar finns i 20 stycken av Birkas kammargravar, varav de flesta gravar med hästar är bedömda som mansgravar (Gräslund 1980:39). I vapengravar med både svärd och spjut som i Grav Bj 581 innehöll tio av 21 gravar hästar i Birka (Thålin- Bergman 1986:7). Hästarna placerades vid den begravdas fötter, och oftast på en egen avsats, skild från gravkammaren. Bj 582 och 834 är de enda gravar som har två hästar (Gräslund 1980:39f).

De flesta kammargravarna med hästar innehöll även vapen, som Bj 581 som har komplett utrustning i form av svärd, yxa, vapenkniv, pilor och sköld, medan övriga gravar innehöll ett eller fler av dessa vapen (Gräslund 1980: 41).

3.2.13. Hästutrustning

Gravar med hästar och hästutrustning är ofta rikt utrustade och har ofta vapen (Sundkvist 2001:70). I grav Bj 581 finns föremål som troligen är utrustning till hästarna, betsel, stigbyglar, broddar och kam.

Det betsel som fanns i graven var en enkelledad sort, som är den vanligaste i Birka-materialet (Sundkvist 2001:113).

Stigbyglar har hittats i ca 20 Birkagravar (Forsåker 1986:124). Sundkvist menar att sadel och stigbyglar inte ska ses på som två olika fyndkategorier, utan att stigbyglar bör kategoriseras som en del av sadeln. Dock syns enbart stigbyglarna i fyndmaterialet från vikingatid, bortsett från några fynd, vilket tyder på att sadlarna i övrigt var gjorda av mestadels organiskt material som inte bevaras i gravarna (Sundkvist 2001:125, 130). Stigbyglar i gravar indikerar alltså även att en sadel kan ha gravlagts, även om det är möjligt att de har lagts ner ensamma i gravar för att bara representera en sadel (Forsåker 1986:128ff).

Kammar under vikingatiden ses främst som ett praktiskt hygienföremål, trots deras närvaro i gravmaterialet, men de kan även ha en symbolisk innebörd. Det är även en av de vanligaste gravgåvorna och hittas i både gravar som bedömts som manliga, och kvinnliga (Ambrosiani 1981:13). Placerad vid individens fötter i Bj 581 fanns en ca 17 cm lång kam tillverkad i horn (Arbman 1943:189f). Baserat på kammens storlek borde den vara en hästkam, som utmärks av att de är större än vanliga kammar (16–19 cm med bredare avstånd mellan kamtänderna) (Ambrosiani 1981:69).

I Birka har broddar hittats som gravgåvor i både gravar bedömda som man- och kvinnogravar, både avsedda för hästar och människor vid vinterresor (Arwidsson 1989:111). Hästbroddar kan användas på både sommaren och vintern för att underlätta hovarnas grepp (Sundkvist 2001: 72). Broddar dateras oftast till vikingatid, men det finns även vendeltida exempel (Atterman 1935:152).

3.2.14. Övrigt

Övriga föremål som har kopplats till graven inkluderar bl.a 3 vikter, en i brons och två i järn och brons, en fjärdedel av ett arabiskt silvermynt, bronsbeslag, en del av en bältessölja, ett förgyllt ringspänne i brons och ett bryne. (Arbman 1943:189, Historiska museets samlingar: sök i samlingarna, inventeringsnummer SHM 34 000: Bj 581).

3.2.15. Osteologisk bedömning

Den osteologiska bedömningen visade att individen i graven förmodligen var en feminint kodad person över 30 år, utan några märkbara skador av sjukdom eller trauma. Det har tolkats som att individen befann sig i en sittande position i graven vilket visas i ritningen av Hjalmar Stolpe som grävde ut graven. På ritningen är individen liggande på sidan med lite böjda ben. Den sittande positionen förslogs först av Stolpe (Stolpe 1889) och har återinförts av (Hedenstierna-Jonson et al. 2017b:3).

Skelettet har tidigare bedömts som kvinnligt (Vilkans 1975), men utan att uppmärksammas. Det har ifrågasatts om det skelett som undersökts verkligen är det skelett

som hör till grav Bj 581. Detta för att en del av det osteologiska materialet från Birka har förlorat sin kontext under åren i förvar. Trots det stämmer skelettets utseende med Stolpes dokumentation (Stolpe 1889). Det som talar för att det är rätt skelett som bedömts, är att få av de dokumenterade skelettgravarna hade kompletta bevarade ryggrader när de gräves ut, vilket det undersökta skelettet har. Under den osteologiska undersökningen framkom att bara fyra av 245 analyserade skelett hade kompletta ryggrader. Alla benelement har även vid någon tidpunkt märkts med texten Bj 581 (Hedenstierna-Jonson et al. 2017b:3).

3.2.16. Dna- och strontium-analys

Dna- och strontiumanalyser har utförts på prover från skelettet från Bj 581. Dna-analysen visade på XX-kromosomer (Hedenstierna-Jonson et al. 2017b:6). Strontiumanalysen visade att individen förmodligen inte var lokal, utan flyttat till Birka (Hedenstierna-Jonson et al. 2017b:10).

3.2.17. Arkeologiskt kön

Graven blev till en början tagen för en mansgrav (Arbman 1943, Stolpe 1889, Arwidsson 1986). Detta baserades på gravgåvorna, då vapen antas tillhöra män. En krigaridentitet associeras vanligen med manlighet. Män kopplas ofta till aktiviteter och yrken, medan kvinnor ses som utförare av hushållsarbete. Dock stämmer detta inte alltid då traditionella kvinnoroller skiftade i stadssamhällena, vilket gav kvinnor nya roller i samhället (Hedenstierna-Jonson & Kjellström 2014:183f). Vapengravar osteologiskt bedömda som kvinnor är ovanliga, med bara några få funna i Skandinavien (Gardela 2013).

4. Analys och diskussion

Informationen som finns i gravarna analyseras nedan med fenomen kopplade till gravarna och deras genus och kön, samt religion. Den tidigare forskning som analysen bygger på utgår från ett cis-normativt synsätt, och därför inkluderas en problematisering av bilden av det biologiska könet, och hur det omnämns.

4.1. Biologiskt kön - en problematisering

När transidentiteter kommer på tal uppstår frågan om hur biologiskt kön bör tas i beaktning. En utbredd uppfattning är att biologiskt kön har en överordnad position gentemot genus. Dvs. om en individ har en anatomi som könas som kvinnlig anses personen vara en kvinna, oberoende av individens egna identitet.

Det är inte oproblematiskt att tala om biologiskt kön som kvinna/man. På engelska används ofta termen male/female när biologiskt kön omtalas till skillnad från man/woman som används för att beskriva genus. Dessa blandas dock ofta ihop och är starkt förknippade med varandra, vilket innebär att det inte är neutrala termer som kan användas oproblematiskt, speciellt inte genom att motsäga någons uttalade genusidentitet genom att säga att personen biologiskt tillhör ett annat kön. Det är inte en fråga om att förneka biologins verklighet, utan snarare en fråga om med vilka termer vi benämner denna biologi.

Psykologerna Suzanne Kessler och Wendy McKenna (2006) har gjort en studie som analyserar processen av genustilldelning, dvs hur människor tilldelar genus till alla människor de interagerar med, baserat på undermedvetna regler och antaganden. Dessa beteenden och tankeprocesser använder människor för att konstruera en verklighet som strukturerar vardagen.

Människor vill dela in personer i en av dessa två kategorier, även när det inte är omedelbart självklart, enligt det normativa systemet. Denna uppfattning följer med forskare när de objektivt studerar och ”upptäcker” könsskillnader. En del av genustilldelningsprocessen är hur den kontinuerligt konstrueras till vad som anses vara en objektiv biologisk sanning. Hormoner, beteende, fysiska drag, utvecklingsprocess, kromosomer och psykologiska olikheter används i processen för att skapa de två binära genuskategorierna. Hur dessa två kategorier används, medan andra utesluts rättfärdigar och bekräftar uppfattningen att en person antingen är en man eller en kvinna, och att dessa kategorier lätt kan skiljas från varandra (Kessler & McKenna 2006:178f).

Detta synsätt motsägs dock av biologiska verkligheten, där det inte bara finns två strikt åtskilda typer av biologiska kön. Det finns många intersextillstånd med en rad olika variationer av kromosomuppsättningar, t.ex. xxy, xxxy, xxyy, xxxyy, xxxxy, vilket medför en mängd olika biologiska könsskillnader (Hird 2013: 159).

Argument som används för att rättfärdiga denna binära bild av genus är att det är biologiskt nödvändigt för reproduktion att människor är enkelt identifierbara i två kategorier. Grunden i detta är att ”kvinnlig” och ”manlig” är samma som ägg-bärare och spermie-bärare, vilket inte heller alltid är fallet. Man (male) och kvinna (female) är inte detsamma som ägg-/spermiebärare, eftersom inte alla kvinnor är äggbärare och inte alla män är spermiebärare. Det är heller inte möjligt för alla människor att reproducera sig, och människor har dessutom perioder i livet där vi inte är fertila, i ung ålder, och efter klimakteriet. Äggbärare kan därtill bara reproducera sig ett par dagar i månaden. Möjligheten att reproducera sig är alltså inte relevant för stora delar av människors liv. Dessa argument syftar snarare till att upprätthålla den sociala konstruktionen genus. Men det finns alternativa sätt att förstå genus/kön. T.ex. kan det i vissa situationer i livet vara relevant att identifiera sig som ägg-/spermiebärare, men oftast är denna uppdelning inte nödvändig (Kessler & McKenna 2006:180f).

Människors uppfattning av kön och genus är generellt att det är en biologisk verklighet som alltid är självklar, och synbar för andra människor. Whittle menar att förtryck såsom

homofobi och sexism inte är baserat på genitalier eller sexuella relationer utan det performativa i en persons jag, och hur väl den överensstämmer med det normativa (Whittle 2006: xxi). På detta sätt blir ofta transkvinnor (och andra transfeminina) mer utsatta, p.g.a. av att det är mer synligt att de inte uppvisar genus på ett sätt som tillfredsställer normen (Whittle 2006: xiv). Hur väl en person lyckas passa in ytligt sett, inom de regler som finns för hur genus bör uppvisas, avgör till stor del hur en normativ omvärld reagerar på en person.

Julia Serano (2013: 229f) menar att media har en fascination av feminiseringen av transkvinnor, där det finns ett underliggande antagande att transkvinnor alltid strävar efter hyperfemininitet. Detta fokus ger intrycket att transkvinnans kvinnlighet är konstgjord, och därmed kan transkvinnors avfärdas som inte "riktiga" kvinnor. Detta insinuerar även att transpersoners främsta strävan är att uppfattas som cis, vilken implicit betyder att cispersoners genusuttryck värderas högre än transpersoners.

Sammanfattningsvis betyder det att anatomin inte är det som avgör genus, utan en persons egen identitet, vilket inte kan avgöras, men diskuteras, arkeologiskt. Kategorierna man, kvinna, ickebinär, m.fl. är genuskategorier, medan biologiskt kön är könsdelar, genitalier, mm, och bör inte benämnas med samma termer som genuskategorier. Biologisk kön och genus kan variera så pass mycket att det helt enkelt exkluderar för många variationer i biologiskt kön, samt genusidentiteter, genom att använda man/kvinna som benämning för alla dessa.

Både Birka Bj 581 och Vivalen grav 9 har i forskningen skiftat från kvinna till man (Vivalen) och man till kvinna (Birka) när de omnämns, utifrån analyser av biologi via osteologi och DNA, vilket utgår från ett cis-normativt synsätt.

4.2. Vikingatid och könsroller

När diskussionen förs om genus i det vikingatida samhället, och även under skandinavisk medeltid, blir det mycket påtagligt hur binärt uppfattningen om genus beskrivs. Män och kvinnors tillvaro tycks höra till helt olika sfärer. Kvinnor och kvinnlighet kopplas samman med hemmet, barnuppfostran, matlagning och textilhanterverk medan män tilldelas uppgiften jordbruk, boskaphållning, fiske, resor bortom hemmet och politiskt inflytande. I denna binära uppdelning av arbetsuppgifter är inomhus/utomhus dikotomin ett återkommande tema. Kvinnors uppgifter är kopplade till hemmet och nycklar återfinns i kvinnogravar, vilket tolkas som en symbol för makten över hemmet. Män, å andra sidan, har uppgifter som sker utanför hemmet och kan ha inflytande över politik (Clover 1993:365).

Carol Clover menar att eftersom att arbetsuppgifterna som tilldelas män och kvinnor under vikingatid är komplementära, bör det också stödja att detta även var uppfattningen om genus i allmänhet (Clover 1993:165f).

Auður Magnúsdóttir menar att eftersom kvinnor under vikingatid i regel inte hade någon officiell politisk makt, eller den sociala eller ekonomiska ställningen att handla politiskt, innebär det att kvinnor, liksom under senare tid, var underordnade män (Magnúsdóttir 2008:41). Överlag i Skandinavien hade män förtur till rätten att arva framför kvinnor, även om olika källor pekar på att det ändå inte var helt otänkbart för kvinnor att arva och de kunde på så sätt bli framstående markägare (Clover 1993:166). Det fanns även andra tillvägagångssätt som kvinnor kunde ta till för att skaffa sig inflytande, till exempel genom sina män eller när de blivit änkor. Som ogift hade dock varken män eller kvinnor något större inflytande (Magnúsdóttir 2008:41).

Trots kvinnors underordnade roll i samhället finns det myter om "starka vikingakvinnor" som det berättats om i de isländska sagorna. Dessa sagor är oftast nedtecknade som tidigast på 1200-talet och har därför troligen förändrats sedan vikingatiden och modifierats efter kristna ideal, och speglar inte nödvändigtvis ett vikingatida synsätt på kvinnor, och genus (Magnúsdóttir 2008:41).

Charlotte Hedenstierna-Jonson och Anna Kjellström menar att kvinnors roller ändrades när de flyttade från landet till de nybildade stadssamhällena, såsom Birka, och kvinnor verkar ha haft en viktig roll i handeln, men det är svårt att avgöra om det var som individer eller som del av handelsfamiljer. De menar även att kvinnors arbete tenderar att tolkas som enbart hushållsarbete, till skillnad från männens arbete (Hedenstierna-Jonson och Kjellström 2014:183f).

Det som blir påtagligt i utifrån ovanstående källor, är genus att under vikingatid delvis var mindre binärt och strikt uppdelad än den allmänna uppfattningen om den. Könrollerna påverkades av omständigheter, även om de som könas som kvinnor generellt sett var underordnad de som könas som män, och hade mindre formella rättigheter.

Dessa könroller syns även i det arkeologiska gravmaterialet. Det fanns normer för vad personer som könas som män respektive de som könas som kvinnor begravdes med, men det finns också många exempel på föremål som förekommer i en grav av "fel" kön. Ett exempel är vapen i gravar som är osteologiskt bedömda som kvinnor, eller i övrigt har kvinnligt kodade föremål. Men det finns andra exempel såsom matlagingsutrustning som är vanligast i kvinnogravar men även förekommer i mansgravar (Jesch 1991:22).

Judith Jesch har diskuterat kvinnor under vikingatiden, och gravgodsets innebörd för tolkningen av kvinnors liv. Jesch menar att gravgoods inte visar en komplett bild av kvinnors tillvaro och arbetsuppgifter. Dock menar Jesch att gravgodset antyder att de uppgifter som var mest associerade med kvinnor, var matberedning och textilhantverk. Men detta utesluter inte att kvinnor kunde utföra andra typer av arbete såsom arbete på gården, bygge, läderarbete, och handel mm. Det finns många typer av arbete som inte syns arkeologiskt, däribland att ta hand om barn, gamla och sjuka (Jesch 1991:22).

Bilden av kvinnan under vikingatiden är ofta kopplad till hushållet, och att de förblev hemma och tog hand om gården medan manliga släktingar reste utomlands. Detta menar Jesch är bara delvis sant, då det både i källor och arkeologiskt material finns bevis på att kvinnor också följde med på dessa resor. Skandinaviska kvinnors gravar, identifierade genom smyckena, har hittats bland annat på Grönland och i Ryssland (Jesch 1991:35).

Figur 4 Så kallad Valkyriebrosch, Tisø, Danmark (Vang Petersen 2005, 77).

4.3. Sköldmör och valkyrior

Sköldmör, eller krigarkvinnor är ett fenomen som existerar i mytologin, samt i avbildningar från vikingatiden. Det har dock varit omdebatterat om detta speglar ett verkligt fenomen eller enbart varit del av en mytologi (Gardeła, 2013, Jesch, 1991, Jochens, 1996, Hedenstierna-Jonson et al. 2017a: 6). Krigarkvinnor, valkyrior, och kvinnor som kopplas till våld dyker upp i olika former i den skandinaviska skaldekonsten och prosan. Bl.a. i Gísla Saga förekommer kvinnor som tar till vapen för att hämnas släktingar (Jesch 1991:207). Sköldmör eller valkyrior beskrivs ibland som övernaturliga och ansågs kunna dyka upp på slagfältet bärandes vapen, och välja vilka som skulle falla, eller uppmuntra krigarna bl.a. Kvinnor som var skickliga i stridskonst förkommer även i de isländska sagorna (Davidson 2000: 1064). Det finns exempel på avbildningar från vikingatid som föreställer kvinnligt kodade personer med spjut, sköldar, hjälmar, och i vissa fall svärd. Vissa av avbildningarna är klädda i byxor, men med en typisk kvinnlig frisyr, vilket gör de svåra att tolka som manliga eller kvinnliga. Andra har lång klänning, men hjälm. Dessa finns t.ex. Osebergstapeten, och hos de små broscher och

hängen som ofta tolkas som avbildningar av valkyrior. Gardela föreslår en alternativ tolkning av dessa, inte som mytologiska valkyrior, utan att de avbildar verkliga händelser av kvinnor som red mot striden (Gardela 2013:304f).

4.4. Kvinnligt bedömda gravar med vapen

Det finns en handfull skandinaviska gravar med krigargravar som innehåller skelett som är osteologiskt bedömda som kvinnor, vilka är sammanställda av Leszek Gardela (2013). Det finns två stycken i Norge, tre i Danmark, samt fyra från Sverige (Gotland är borträknat). Det finns fler än dessa med pilspetsar. Flera av dessa gravar har även feminint kodade föremål, såsom smycken och nålar mm. (Gardela 2013: 277, 286, 292ff, 296).

Gardela (2013) menar att tolkningen av dessa gravar är svår, samt att alla gravar som ingår i studien är mycket komplexa, vilket försvårar tolkningen ytterligare. Ett problem, menar Gardela är att det inte går att veta om vapnen i dessa gravar är närvarande i symboliskt syfte, eller om de faktiskt tillhör personen i graven (Gardela 2013:297). Gardela menar även att denna typ av gravar inte ska klassas som ”kvinnliga krigargravar”, utan att undersöka andra möjliga tolkningar först. Gardela menar att tolkningsmöjligheter som tar hänsyn till symbolik och begravningsritualens utförande (Gardela 2013:276). Vapen i gravar behöver inte betyda att personen som de gravlagts med kunde använda dem när de levde, och vissa vapen kanske snarare var verktyg (Jesch 1991:22). Price föreslår även att det är möjligt att en kvinna bara fick följa sin partner i efterlivet i Valhall genom en våldsamt död, och att liknade faktorer kan ligga bakom vapen i kvinnogravar (Price 2002:108).

4.5. De isländska sagorna

I analysen använder jag mig tidigare forskning (bl.a. Price 2002, 2008, Solli 1999, Jesch 1991 m.fl.) för att kunna diskutera religiösa uppfattningar, och ideologier utifrån de skriftliga källorna, såsom de isländska sagorna som beskriver bl.a. den nordiska mytologin. Dessa källor anses härstamma från muntliga berättelser från vikingatiden, och är inte bevarade i original nedskrivna under 1200-talet och senare. Judith Jesch menar att de inte kan användas som direkt bevis för historia eller kultur under vikingatiden, de isländska sagorna speglar mer sin samtid än vikingatiden. Detta till trots används dessa av många forskare, för att de är så inflyttade med vår förståelse för vikingatiden, så även om de avfärdas så påverkar de uppfattningen undermedvetet (Jesch 1991:181f).

Även om det inte säkert går att veta om de isländska sagorna verkligen stammar från en muntlig tradition, finns det bevis som tyder på det. Förutom att ordet saga antyder berättande, finns bland annat det enkla, sparsamma språket, anonyma berättare och användningen av dialog för att skapa minnesvärda scener (Borovsky 2000: 849).

4.6. Oden, och Freja, sejd och schamanism

Hur Oden beskrivs i de skriftliga källorna säger en del om vikingatidens kluvna förhållande till genus, som innefattar mycket mer än den hypermaskulinitet som ofta associeras med vikingatid.

Uppfattningen om det vikingatida samhällets strikta könsroller utmanas av Odens genusmässigt flytande identitet, som bl.a. tar sig uttryck i praktiserande av sejd, men med bibehållen hög status. Brit Solli menar att sejden ansågs så viktig att queerhet accepterades, och för sejden var den överskridande aspekten och att bryta tabun nödvändigt. I många religioner är queerhet och överskridande, eller vad vi idag skulle kunna kalla transgender något som ses som gudomligt (Solli 1999:347).

Odens ursprung är oklart. Många källor säger att han både var en gud av krig, poesi, och mästare av trolldom mm. Han var en gud för elit och krigare, men även en beskyddare av de ensamma och utstötta. (Price 2002:91). Han var speciellt dyrkad av hövdingar, kungar och krigare. Hans magiska kunskaper och sätt att utföra dem, som mycket liknar de samiska

schamanernas, skiljer sig från mänskliga magikers sätt att utföra sejd (Schjødt 2008:219). Sejd kunde innebära att förutse framtid, få andra att bli sjuka eller dö, ge otur, göra andra svaga eller starka mm. (Price 2002:94). Sejden sågs som en praktik som tillhörde gudarna från början och har äldre rötter än vikingatid. Oden lärde av Freja och båda gudarna hade konnotationer med våld, sex och ansågs kunna påverka sinnet. Mänskliga sejdare var rikt klädda, vilket framkommer både i gravmaterial och källor (Price 2008a:244f). Det var främst kvinnors roll att förutse framtiden, men både män och kvinnor hade möjlighet till övernaturlig kommunikation. Völvor var inte bara mytiska utan denna typ av magi var en del av verkliga livet, och völvors hjälp var eftersökt (Hultgård 2008: 217f).

Oden framställs inom den nordiska mytologin som en mångsidig karaktär, som både är en maskulin krigsgud, men är samtidigt mästare av sejden, något som sågs som typiskt kvinnligt, och skamfyllt för en man att utföra. Dock menar Solli att Oden kunde utföra sejd utan den medföljande skammen, och ställer frågan hur han kunde göra detta och samtidigt behålla sin status. Oden är en paradoxal figur som kopplas till manlighet samtidigt som han utför sejd (Solli 1999:343).

År 2009 i Lejre, Danmark hittades en liten silverfigurin, daterad till 900-talet (18mm hög 20 mm bred) som föreställer en person i kvinnligt kodade kläder, sittande på en stol/högsäte med två fåglar, troligen Odens korpar. Denna lilla figur har tolkats som Oden i kvinnokläder. Personen har en lång klänning och ett smycke på bröstet. Figuren är tydligt iklädd kvinnodräkt, men ansiktet har möjligen ett skägg (Christensen 2009:177). Om figurinen tolkas som Oden så finns den många likheter i framställningen av Oden i de skriftliga källorna, och Odens flytande genus, men även med Vivalen, kanske tillhörde Vivalen ett tredje genus, en typ av schaman som iklädde sig både manliga och kvinnliga attribut? Oden anammande kvinnlighet genom sitt sejdande, och kunde även uppträda i kvinnokläder (Solli 2002). Något som stämmer väl överens med figurinens framställning. Antingen föreställer den en kvinnligt kodad person, eller så föreställer den faktiskt Oden, eller en schaman, likt schamanen från Vivalen. Detta skulle i så fall betona de genusaspekter som inte är cis-normativa, och kan ses som ett bevis för att personer utanför det cis-normativa fanns med i föreställningsvärlden under vikingatiden.

Figur 5 Möjlig Oden-figurin från Lejre, Danmark (Christensen 2009:174; foto Ole Malling, Roskilde museum).

Solli menar att Odens sejd skiljer sig från människors, då Odens sejd mer liknar klassisk schamanism, och involverar själsresor. Oden blev även den främsta schamanen inom nordisk mytologi. Schamanism verkar vara ett fenomen som tillåter flytande genusgränser. Det finns en vers i poetiska Eddan i Hyndleljod där förekomsten av en tredje genuskategori indikeras. Versen berättar om mytiska släktled av olika typer av människor som hade förmågan att utföra sejd (Solli 1999:344).

Alla völvor
stammar från Vidolf,
alla trollkonor (?)
är av Vilmeids ätt,
sejdmän kommer
från Svarthövde,
men alla jättar
är Ymers ättlingar

(Den poetiska Eddan i översättning av Lars Lönnroth 2016: 227).

Völvor, vaulur, var kvinnliga sejdare. Trollkonor, eller vitkar, var män som utförde sejd (enligt Price är det den feminina formen, medan vitki var den maskulina formen (2002: 117,123). Sejdmän, seidberendr (en översättning som enligt Solli är fel), var ett ord kopplat till omanlighet och sexualitet, och ansågs vara en grov förolämpning (Neil Price 2002:123; Solli 1999:344).

Solli menar att schamanens överskridande karaktär var en styrka, speciellt när det sammanföll med ”passiv homosexualitet”, och att detta synliggjorde det schamanens förmågor. Queerhet i detta fall gjorde schamanen mer kraftfull, och en seidberendr skulle, enligt Solli kunna vara en sådan person (1999: 345).

Trolldom och sejd var kopplat till sexualitet. Oden förför genom sejden. Själva sejden kunde innebära en riktig eller simulerad sexuell handling, där betoning ligger i den mottagande rollen, som var skamlig för män att associeras med. Samisk schamanism var mycket lik skandinavisk sejd, vilket även hade kopplingar till Odens krafter då de har schamanistiska övertoner, med form/hamnskifte och övernaturlig kommunikation (Price 2008a:247).

Trots det socialt problematiska i att som manligt kodad person utföra sejd, finns det många beskrivningar av manligt kodade personer som utförde magiska ritualer i de medeltida skriftliga källorna. Sejdmän kunde också ha hög social status trots stigmat (Price 2002: 122f).

Det finns många historier om gudar och människor som kan förvandla sig eller förklä sig tillfälligt. Hamn betyder skinn, och hamnskifte är när en person tillfälligt byter form. Det var en kunskap antingen kunde vara medfödd eller läras. Av de som kunde byta form var Oden den främsta, vilket skedde genom att han lämnade kroppen och själen bytte form (Raudvere 2008:240f).

Gudinnan Freja är i sitt uttryck på många sätt lik Oden i det att båda är kopplade till både krig och femininitet. Freja är värdinna till de döda och valde hälften av krigarna till sin hall, Folkvagnr. Sejden lärdes även ut av Freja till Oden. Hon kunde liksom Oden byta form och hon tog formen av en fågel. Price föreslår att Folkvagnr kunde vara ett alternativ till Valhall för kvinnor, och att detta skulle kunna förklara varför vissa kvinnor frivilligt lät sig offras under begravningar.

4.7. Förhållandet mellan samisk och skandinavisk religion

Som inom andra förkristna religioner genomsyrade den vikingatida trosuppfattningen de flesta delar av livet. Förutom de två familjerna av gudar, asar och vaner fanns i kosmologin även övernaturliga väsen, jättar, alver och dvärgar. Relationen mellan gudar och andra väsen

är inte alltid ovänskaplig, det förekommer till och med äktenskap mellan gudar och jättar (Hultgård 2008:213).

Samer och skandinavisk religiösa uppfattningar delades i vissa fall, såsom uppfattningen av sejd och magiska vapen/kläder. Zachrisson menar att skandinaver hyste respekt för den symboliska makt som den samiska magin innehade. Samer kunde ha viktiga roller som helare, rådgivare, eller mästare i magi. Zachrisson menar också att skandinaverna tolkade samerna i förhållande till myterna. De ansåg att de själva bodde själva i Midgård, och att samerna bodde i Utgård. Samerna associerades med jättar i de skriftliga källorna, och det är möjligt att skandinaverna betraktade samerna som jättar. Jättinnan Skade jagade med pil och både på skidor, liksom de samiska kvinnorna. De skandinaviska folkens och samernas magi var lik varandra, men samernas magi ansågs starkare, och den samiska schamanismen kan möjligen ha betraktats mer som ett yrke, än hos skandinaverna (Mundal 2011:112).

Religionshistoriker Maths Bertell menar att de förkristna religionerna i Norden inte kan betraktas som isolerade från varandra. Jämförelser av fornnordisk religion, samisk och finsk religion ska göras försiktigt, då de inte är helt jämförbara i många element. Men trots att de inte kan jämföras rakt av så har dessa religioner utvecklats tillsammans och inte isolerade från varandra, och i många fall är gränserna mellan religionerna flytande, och likheter finns (Bertell 2003:24). Ett exempel är åskgudarna. Det finns skillnader och likheter mellan åskgudar i skandinavisk och samisk religion. Tor i den skandinaviska religionen och Hovrengaellies i den samiska. Vissa liknade motiv bland gudarna i den samiska och skandinaviska religionen finns, men direkta jämförelser fungerar inte (Berthell 2003:70).

Den samiska religionen har historiskt sett studerats i relation till den fornnordiska, och som en kompletterande källa till den fornnordiska. Detta skedde fram till 30-talet. Tidens evolutionistiska syn präglade synen på den samiska religionen som en mindre utvecklad version av den skandinaviska. De samiska och skandinaviska gudarna har, trots få likheter, i forskningen under första början av 1900-talet blivit jämförda, och det har gjorts försök att dra paralleller mellan dem. De likheter som finns är i åsk- och fruktbarhetsgudarna, men dessa finns å andra sidan i många religioner (Bertell 2003:16f).

En reaktion mot jämförandet av religioner kom i slutet av 1900-talet i form av postkolonial och postmodern teori och kritik. Fokus kom istället att ligga på det unika i varje religion, istället för det generella. Det finns även kritik mot att studera kultur ur ett utifrånsperspektiv, eftersom kritiker menar att det inte genererar en rättvis bild av kulturen. Dock har många religionshistoriker hävdade att jämförelse kan göras, men med mer försiktighet än vad tidigare forskning har gjort (Bertell, 2003:19f).

John Lindow (2000) menar att Odens krafter, som de beskrivs av Snorre Sturlasson i Ynglingasagan, är baserat på samiska nåjders krafter, och att Snorre Sturlasson tagit inspiration från samisk religion, då det är troligt att han kände till den. Price framhåller dock att det inte kan stämma helt eftersom Oden har många fler krafter som inte förekommer hos samerna, speciellt ergi-konceptet, och de sexuella aspekterna är inte lika starka i samisk schamanism som hos sejd (Price 2002:234, 272).

Price menar att det är välkänt att det finns element av sexuell överträdelse, och genusambiguitet i kombination med schamanism i det cirkumpolära området. Price menar att kombinationen av manligt och kvinnligt kodade attribut stödjer tolkningen av Vivalen grav 9 som en schaman. En annan tolkning som Price lägger fram är att skelettet är intryckt i sidan av graven kan tyda på att personen gravlagts för att lämna plats åt en osynlig närvaro, en representation av personens religiösa koppling (Price 2002:272). I förhållandet mellan samiskt samhälle/religion och skandinaviskt samhälle/religion menar Price att det finns en identitetskonstruktion som bör beaktas, i deras olika sätt att leva. Skandinaver var som grupp bofasta medan samer var nomader osv. Det finns dock uppenbara likheter mellan samiska praktiker och sejd. Det har pratats om influenser och lån, men Price behandlar de som två distinkta traditioner, och vill inte göra en direkt jämförelse (Price 2002:278).

Eftersom den samiska och skandinaviska religionen existerade i förhållande till varandra, och påverkade varandra, kan det förklara likheterna i genusuttryck hos Vivalens grav 9 och

Odens genusuttryck i mytologin. Det är inte förvånande att likheter finns, eftersom det finns ett idéutbyte mellan de olika religionerna.

4.8. Religion och genus

En förklaringsmodell för svårbegripliga fenomen är ofta att detta fenomen tillhör en religiös praktik. Om vi applicerar ett transgendersperspektiv på ett förhistoriskt material, och väljer att göra en transgender-/queertolkning på det historiska materialet får vi en lite annan konnotation. Om vi ser transgener i sin grund som något som överskrider den vanliga genusnormen, så finns likheter i det religiösa. Själva den överskridande aspekten verkar ha ett religiöst perspektiv. Anders Andrén (2007:86) menar att ritualiserade handlingar kunde få människor att ändra identitet, exempelvis begravningar förflyttar en person från de levandes till de dödas värld. Men även om det vi idag kallar transgender i vissa tidpunkter på vissa platser kunde få en acceptans genom religiösa praktiker, så är det viktigt att inte bara använda religiösa förklaringsmodeller. Det är viktigt att komma ihåg att dessa människor faktiskt existerat och levt sina liv, med unika erfarenheter och bekymmer som inte enbart kan förklaras, eller undanskymmas med en standardförklaring där dessa personer blir endimensionella präster/schamaner/gudomliga då detta suddar ut den levda erfarenheten av trans-/queerhet.

Men det går inte att bortse från att det i källorna ofta framkommer queer eller transmotiv i de religiösa praktikerna, och att det religiösa är ett accepterat sätt för i alla fall personer som könas som män att utföra genus på ett atypiskt sätt. Enligt romerska källor från 100-talet fanns det i vissa germanstammar personer som könades som män ”präster” som klädde sig i kvinnligt kodade kläder. Detta kan även mycket senare kännas igen i gravar med tvetydiga artefakter som inte ger en klar bild av vilket genus personen i graven skulle kunna tänkas tillhöra (Andrén, 2007:92). Även om sejden främst sågs som en kvinnligt kodad praktik så finns det undantag. Oden lär sig sejda av Freja i sagorna (Price 2007:113). Trolldom sågs främst som kvinnligt, men även manligt kodade personer utförde ibland sejd, även om det var skambelagt, och dessa personer ansågs omanliga och homosexuella, vilket är egenskaper som vikingatida samhället generellt var skeptiska mot (Price, 2007:116). Genusuttryck i sin samtid kan ses som förhandlingsbara kategorier som inte är statiska och kan ändras beroende på omständighet.

4.9. Ergi, nid och homofobi

Inom det vikingatida samhället fanns en klar uppfattning om vad som var manligt kodade praktiker, respektive kvinnligt kodade praktiker. Religiösa uttryck såsom sejd, spådom kopplades i det vikingatida samhället främst till kvinnor. Att vara völva eller stavbärare var främst en kvinnligt kodad praktik (Andrén, 2007:91). Men sättet att se på religionen eller ”det gamla sättet att leva” var ofta gränsöverskridande. Idén tycks ha funnits att man kunde erhålla kunskap genom gränsöverskridande, t.ex. genom att överskrida genuskonventioner i sexualitet och klädedräkt (Andrén 2007:91). Dock var detta något som ansågs skamligt för en man.

En man som utförde sejd kunde bli anklagad för omanlighet, ergi, denna term har med en modern förståelse, en koppling till homosexualitet. Ergi var en grov förolämpning för män och kvinnor, men på olika sätt, och kopplades även till familjeheder (Solli 1998:342).

Ett annan förolämpning med koppling till homosexualitet är nid, och antyder impotens, och omanlighet. Det är också en förolämpning som anspelar på den passiva i en sexuell akt mellan två män, den penetrerade parten, den som ”användes som en kvinna”, som var den stigmatiserade och mer föraktade parten, jämfört med den aktiva. Att vara manlig, hade även kopplingar till heder, och en förväntan att män ska försvara hedern hos kvinnor kopplade till honom (Solli 1998:343).

Trots det problematiska i att som man utför magi under vikingatiden, finns i de skriftliga källorna många beskrivningar av personer som könas som män som utför magiska ritualer.

Dessa sejdmän, liksom kvinnliga sejdare, kunde ha hög status, men också stigmatiseras och utsättas för våld. Sejdman verkar ha fungerat som en egen ”yrkesgrupp” som utförde tjänster mot betalning. Ett exempel finns i isländska Gisle Surssons Saga, där en sejdman anställs för att utföra en ritual och blir anklagad för ergi. Andra exempel finns i Harald Hårfagres Saga där Kung Harald får sin son att bränna 80 sejdmän, varav en var Haralds andre son. Men i Ynglingasagan anlitar Kungen sejdmän och andra trollkunniga till sitt följe (Price 2002:122f). Det fanns dock magi som var oproblematiske för män att utföra, såsom galdrsmagi (Price 2002: 124). Galdr var en sångtyp som enligt Gro Steinsland har kopplingar till sejd. Ordet *galder* kommer från *gala*, dvs. att sjunga högt eller gällt. Galder var en typ av magi kopplat till ett visst versmått, som präglas av suggestiva upprepningar. Galdrar handlar ibland om aggressivitet och sexuellt våld, men kan också handla mer om frigörelse och liknande teman (Steinsland 2007:352).

Nid och ergi var anklagelser som kunde få rättsliga och sociala konsekvenser. Ergi-anklagelser kunde leda till social förskjutning om den kunde bevisas. Nid var en allvarlig anklagelse i samma grad som mord och våldtäkt (Price 2002: 112,213).

Det som blir tydligt utifrån denna information är att det finns ett klart sätt att utföra genus på ett korrekt sätt under vikingatiden. Det är tydligt att manlighet och heterosexualitet, och ett cis-normativt genusuttryck premieras, och kvinnlighet och queer-/transuttryck nedvärderas. Samtidigt finns en dualitet i genusuttryck hos Oden, och sejd/schamanism hos både samer och skandinaver, som står för både maskulinitet och femininitet, med flytande gränser.

4.10. Lokes och Odens omanlighet

I Den poetiska Eddan finns Lokes smädelser, eller Lokasenna, vilket är verser som utspelar sig när Loke dyker upp utan inbjudan till gudarnas fest. Det är en ordstrid där Loke förolämpar gudarna och de ger igen. Det råder olika åsikter om ursprung och ålder för Lokesenna, och vissa forskare anser att den snarare speglar en medeltida vilja att göra narr av gudarna. Andra anser att den har ett äldre, hedniskt ursprung då den har allvarligare inslag också. Det är oklart om Lokes anklagelser ska ses som sanna eller inte, då vissa saker som Loke säger upprepas i andra myter, medan andra inte gör det (Lönnroth 2016:152). Nedan följer Lokes och Odens dialog, (vers 23–24) i vilka Loke blir anklagad för att ha fött barn, och Oden blir anklagad för att sejda som en kvinna i ”trollkärringens hamn”. I Hyndlas sång, nämns i vers 40 att Loke födde hästen Sleipner (Lönnroth 2016:228). I dessa verser ligger en queer-/transtolkning nära till hands.

Loke avlade Ulven
med Angerboda
men födde Sleipner,
Svadelfares son.
Av alla barn
till Byleists broder
var dock en häxa
allra hemskast.

(Den poetiska Eddan i översättning av Lars Lönnroth 2016:228)

Oden:

Må vara att jag stundom
Gav segern till män
Som inte förtjänade att få den,
Men själv har du varit
åtta vintrar under jord
och mjölkat kor som en kvinna.

Förr har du också fött barn
På ett uselt och omanligt vis

Loke:

Det sägs att på Samsö
Du sejdade som völvor
Och själv slog takten på trumman.
I trollkärringens hamn
Flög du över himlen
På uselt och omanligt vis.

(Den poetiska Eddan i översättning av Lars Lönnroth 2016:158).

4.11. Klädedräktens vikt, djuornamentik och hamnskifte

I den fornnordiska mytologin, i de båda Eddorna, och de isländska sagorna finns gudar som byter hamn, där främst Oden associeras med hamnskifte. Oden, som har förmågan att bära djurs egenskaper kopplas ibland också till djuornamentik som finns på smycken och vapen, där paralleller dras till Odens korpar, Hugin och Munin, vargar Gere och Freke, och den åttafotade hästen Sleipner. Även krigare som benämns som berserkar ("björnsärkar") och ulfhednar (värgpälisar) anses vara associerade med Oden, där namnen antyder att krigarna besitter djuregenskaper (Domeij 2007:121). Djuornamentiken har enligt dessa resonemang en symbolisk innebörd, som eventuellt kan kopplas till hamnskifte, alternativt att få djurens egenskaper genom att dekorera sina ägodelar med dem. Förmågan att skifta form, till djur eller människor är något som Oden gör genom trans (Domeij 2007:121).

Det finns många medeltida källor som tyder på klädedräktens vikt som symbol för könsidentitet, och kläder som inte hörde till det tilldelade genuset accepterades inte under exempelvis folkvandringstid i Europa (Ney 2004:64). Detta tyder på att stor vikt lades vid kläders symbolik och vad de representerade. Att bära kvinnligt kodade kläder som manligt kodad person var straffbart (Jochens 1996:73).

Det fanns under tidig medeltid/vikingatid en uppfattning om kläder och föremåls ornamentik hade en inverkan på den som bar dem. Det är möjligt att uppfattningen fanns att genus förmedlas genom klädedräkt. Om en kvinna ville utföra en manligt kodad uppgift så beskrivs att hon tar på sig manligt kodade kläder. Ett exempel på detta är jungfrukrigaren Hervor i Hervarar saga. Hervor ber sin mor rusta henne som hon skulle ha rustat en son. Hon går tillfälligt in i en mansroll, och för detta krävs manskläder. Hervors uppväxt beskrivs också som att hon ägnar sig åt det manliga, och övar med vapen och är stark som en man. Hon är också enda barnet och det är därför hon tar en manlig roll, för att det saknas en son i familjen, och blir arvinge av faderns svärd, Tyrfing. För att få rätt till svärdet måste hon anta en manlig roll, eftersom svärdet måste bäras av en manlig hjälte (Ney 2004:116f). Det beskrivs vilka kläder som hon behöver bära:

Bind med hast
mitt långa hår
med band av linne
när jag bort skall fara.
Skär åt mig raskt
både skjorta och rock.
Klädd skall jag vara
förrn gryningen kommer.

(Hervarar saga, i Ney 2004:118).

4.12. Tolkning av Vivalden grav 9

Graven har överlag kvinnligt kodade gravgåvor, samt ett bälte, som är en manligt kodad artefakt, och nästan uteslutande återfinns i gravar som tolkas som tillhörande män. Graven är enligt Zachrisson tydligt samisk, med de tre trapetsformiga hängena, näversvepningen. Graven har de rikaste gravgåvorna av alla gravar som hittats på Vivalden (Zachrisson 1997:148f).

Zachrisson beskriver möjliga orsaker till gravens ”dubbla könstillhörighet”. En anledning till att föremål som vanligtvis kopplas till kvinnligt genus, här hittas i en grav som bedöms tillhöra en man, kan vara en funktionsförändring av föremålen inom den samiska kulturen (Zachrisson 1997:208).

En annan tolkning som Zachrisson gör är att personen i graven skulle vara en nåjd, eller schaman. Zachrisson jämför med äldre Sibiriska religioner, där genusöverskridande kunde ses som något som gav övernaturliga krafter. Dessa personer sågs på som att de ingick i ett eget, tredje genus. Den genusöverskridande processen var inte begränsad till att verka i en riktning, utan det var ett överskridande flöde som kunde gå åt båda hållen, och en person som förändrade sin genusroll, kunde även gå tillbaka till den ursprungliga (Zachrisson 1997:149). Sejden i den nordiska religionen beskrivs delvis som en typ av schamanism (Strömbäck 1935: 192ff). Sejd är gränsöverskridande när den görs av en manligt kodad person, eftersom det ansågs omanligt (Solli 1999:343). Den nordiska klädedräkten var något som hade hög status, vilket speglas i Vivalden, där tygerna i kläderna är importerade och dräktskicket liknar det skandinaviska. Bältet, på grund av sin maskulina kodning, skulle kunna vara en markör för en schaman (Zachrisson 2008:36).

4.13. Tolkning av Birka Bj 581

I tidigare tolkningar av graven har en manlig identitet har tagits för givet. När det uppmärksammades att skelettet bedömts som kvinnligt (Kjellström 2016), ifrågasattes det om föremålen speglade identiteten hos den begravda.

Vanliga tolkningar för vapen i kvinnligt bedömda gravar är att vapnen har placerats där som arvegods eller endast närvarande i symboliskt syfte och representerar familjens status, och inte den begravdas yrkesroll. Yxor, som är det vanligaste vapnet att hittas i kvinnligt bedömda gravar, kan inte heller alltid ses som ett vapen, utan kan också vara ett verktyg. Ibland tolkas kvinnliga gravar med vapen som att det funnit en till individ i graven, som av någon anledning inte längre finns kvar, och att vapnen hör till denna försvunna individ (Hedenstierna- Jonson et al. 2017a:5f, Gardela 2013: 306). Den här typen av ifrågasättanden och alternativa tolkningar tenderar att endast dyka upp i fall där vapen begravts med en individ som bedömts vara kvinnlig. Om den begravda bedöms vara man, eller om ingen tolkning är möjlig, tas ofta individens koppling till vapnen för givet. Med tanke på placeringen av vapnen i grav Bj 581, och avsaknad av kvinnligt kodade föremål i graven så kan de inte avfärdas så lätt. Dock betyder vapen i en grav inte automatiskt att personen i graven var en krigare under sin levnad, men denna problematik borde gälla för både manligt och kvinnligt bedömda gravar (Hedenstierna-Jonson et al. 2017a: 5).

Att individen i grav Bj 581 hade en hög status med kopplingar till strategi och stridsteknik stöds av det faktum att personen följdes i döden med ett exklusivt gravgods och två hästar. Att skelettet saknar tecken på skador orsakade av trauma, skulle kunna motsäga denna hypotes, men säger egentligen inte så mycket då denna typ av skador inte är speciellt vanliga i Birka överlag, eller övriga Skandinavien (Hedenstierna-Jonson et al. 2017a: 6).

Grav Bj 581 är en av tre kända exempel där en individ har blivit behandlad enligt rådande krigarideal, utan association till en kvinnlig könsroll (Jesch 2009, Hedenstierna-Jonson et al. 2017a: 6). Resultatet av studien av Bj 581 kan tolkas som att kvinnor hade möjlighet att vara del av mansdominerade sfärer (Hedenstierna-Jonson et al. 2017a: 6).

Det är inte säkert att Bj 581 var en krigare, eller att personen var verksam i Birka, men möjligheten finns såklart och det ligger nära till hands med en sådan tolkning. Fynden från Garnisonen och Birkas befästningsverk ger en tydligare bild av krigarna i Birka, men de är samtidigt begränsade och kan inte ge entydiga svar. Krigare var en del av vikingatidens elit, och en spekulatation är att Birkas styrka bestod av 40 krigare, enligt Michael Olausson. Detta baseras på fyndet av 40 itu sågade kammar, som med bl.a. spjutspetsar och en Torshammare nedgrävda som ett husoffer till Oden och Tor. Olausson menar dock att 20 krigare kanske var en mer rimlig permanent mängd, som var lättare att försörja året runt (Olausson 2001:21ff).

4.14. Tolkning med ett transperspektiv

Tidigare tolkningar av individerna i Vivalen grav 9 och Birkagrav Bj 581 problematiserar genus, men fastnar i det binära synsättet att genus (och kön) enbart består av män och kvinnor, och att genus kan avgöras genom naturvetenskapliga metoder. Inom transgenderstudies blir det tydligt att det finns oräkneliga representationer av genusidentiteter som kan sägas rymmas inom den moderna förståelsen för transgender-begreppet. Trots att transgender-begreppet har moderna konnotationer så finns tydliga tecken i dessa två gravars genusuttryck som faller inom intresseområdet för transgenderstudies. En utgångspunkt för denna typ av tolkning är ett ifrågasätta den normativa genustilldelningsprocessen (se ovan). När genus inte antas utifrån enbart biologi, eller enbart arkeologi så öppnas tolkningen för att inkludera genus som inte är cis-normativa. Detta kan inkludera transmän-/kvinnor, såväl som ickebinära genus. Främst är det viktigt att påpeka att genus, även i förhistorien inte alltid faller inom en cis-normativ ram. Det finns inget sätt att bekräfta könsidentitet över huvud taget, endast tolkningar av osteologi, föremål och kontext. Cis-identiteter och trans-identiteter är därför båda lika möjliga tolkningar för individer i gravar.

Genus skapas arkeologiskt genom forskares tolkningar och genustilldelning, som i hög grad bygger på en cis-normativ uppfattning av genus. När tolkning enbart utgår från detta binära synsätt så förloras många möjliga tolkningar som skulle kunna göras, speciellt på gravar som Vivalen grav 3 och Birka Bj 581. Här blir den hermeneutiska cirkeln relevant då forskares förförståelse i högsta grad påverkar tolkningen.

5. Slutsats

När genus tillskrivs en individ arkeologiskt får osteologisk bedömning eller, i de få fall där det finns, DNA-analys ofta en överordnad roll. När genus tilldelas på arkeologiskt material och laddade ord som man/kvinna används, med biologi som argument skapar detta en språklig barriär som stänger ute andra möjliga tolkningar, och grundar sig i cis-normativitet, det vill säga antagandet att en biologisk könsbedömning alltid korresponderar med socialt genus. Transgender studies undersöker och analyserar transidentiteter och personer med genusuttryck som avviker från normen. I grunden berör transgender studies allt som bryter mot, omformulerar och synliggör de normer som dikterar vilka biologiska olikheter som anses korrekta i förhållande till sociala roller och hur könsroller förväntas uppvisas.

De två gravarna som berörs i uppsatsen är motsatta varandra i flera aspekter. Birkagrav Bj 581 innehöll en individ med kvinnligt bedömt skelett, med xx-kromosomer, men saknar kvinnligt kodade artefakter. Vivallen grav 9 innehöll en individ som hade ett manligt bedömt skelett, med övervägande kvinnligt kodade artefakter, men även en manligt kodad artefakt. Detta gör att tolkningarna blir olika, även om båda gravar uttrycker genus på ett ickenormativt sätt.

För individerna i både Vivallen-graven och Birka-graven är en koppling till guden Oden en gemensam nämnare, även om de är motsatta på många andra plan. Birka-graven har en trolig förbindelse med Oden eftersom Oden anses ha varit en gud för krigare och för samhällets elit. Detta är också ord som kan användas för att beskriva individen i Bj 581. Vivallen har det tvetydiga ickenormativa genusuttrycket, ett koncept som verkar återspeglas i hur Oden framställs i sagalitteratur. Detta kan ses som en mer arkeologisk spegling av de paradoxala och tvetydiga genusframställningar som framkommer i de skriftliga källorna, där både manlighet, krigarideal och nedvärderandet av kvinnliga och queera egenskaper, kan kombineras med ickenormativa och queera genusuttryck.

I fallet med Birkagrav Bj 581 så har tidigare forskare tolkat personen som både man, på grund av stereotypa föreställningar om vapen, och krigare, och som kvinna utifrån osteologi och DNA- analys. Utifrån deras individuella förutsättningar är båda dessa tolkningar rimliga, men saknar viktiga aspekter. Det är givetvis en rimlig tolkning att personen i graven såg sig själv som kvinna, som blev tilldelad eller fick chansen att fylla en yrkesroll som vanligtvis fylldes av män. Det är också en möjlighet att tolka personens icke-normativa genusuttryck som något som skulle kunna falla inom trans-/queerspektrumet. I sina beståndsdelar är Birkagraven 581 en person med maskulint kodade artefakter, och ett skelett och DNA som könas som kvinnligt.

Frågan uppstår om krigare enbart var män, och om vapen i en grav representerar en krigaridentitet? Ingick det i krigarrollen att vara man? Om en ciskvinna antog en krigarroll var hon då tvungen att ge upp sin kvinnoroll? krigaren kanske inte behövde vara en man, i samhällets ögon, men eftersom hon var krigare, kunde hon inte vara kvinna. Det är heller inte säkert att omgivningen var medveten om något avvikande hos individen, eller att personen någonsin uppfattades som något annat än en manlig krigare. Det finns historiska exempel från bl.a. medeltid där kvinnor förklarar sig till män av olika anledningar och därmed undviker att kodas som kvinnor (Ney 2004:63). Kanske fanns det inte alls en motsägelse i att vara kvinna och krigare, bara något som var ovanligt. Det finns inget säkert sätt att avgöra om Birkakrigaren i grav 581 var en transmaskulin person, eller en ciskvinna i en vanligtvis manlig yrkeskategori. Som ickenormativt uttryck kan det dock göras både en cis- och en transläsning av det, och det cis-normativa är inte mer troligt, och bör inte få det

tolkningsföreträdare som det fått hittills. Båda dessa tolkningar är dessutom politiskt viktiga då både kvinnor och transpersoners identiteter och möjligheter är mycket begränsat berättade arkeologiskt, och för många tolkningar är baserade på stereotyper. Arkeologiska studier av kvinnor är numera en etablerad gren inom arkeologin genom den feministiska kritik som varit närvarande inom arkeologin sedan 80-talet, men arkeologin är fortfarande mansdominerad och queera/transperspektiv har fått väldigt lite utrymme (Weismantel 2013:322).

I sin avhandling gör Holmqvist (2017:244) ”transläsningar, eller queerläsningar med fokus på hur trans görs”. Detta är inte för att nå en kärna av sanning, utan visa på att fler tolkningsmöjligheter finns. Holmqvist gör transläsningar av faktiska texter, och menar att på samma sätt som det är möjligt att göra en queerläsning av straight text, så görs straighta läsningar av queera texter. Detta görs bl.a. av Lasse- Majas självbiografi där Lasse-Majas orsak till att klä sig i kvinnokläder bortförklaras som enbart ett praktiskt sätt att undkomma polisen, när Lasse-Maja i självbiografien beskriver sig själv som både man och kvinna (Holmqvist 2017:245).

Vivallens grav 9 uttrycker en tydligt ickenormativ representation av genus. Jag anser det troligt att personen kan ha tillhört en tredje genuskategori, möjligen reserverad för utövare av religiösa praktiker såsom schamanism. Gravgåvorna är mestadels kvinnligt kodade, men det orientaliska bältet som återfanns i graven brukar anses maskulint kodat. Detta är i linje med Zachrissons tolkning av graven som en schaman/nåjdgrav, som skulle kunna ingå i en egen genuskategori. Intressant är också hur Zachrisson beskriver överskridande schamanistiska genusuttryck som något som inte är enkelriktat, utan som ett flöde som går åt båda håll (Zachrisson 1997:149). Detta är något som även kan sägas om hur Oden framställs, ambivalent, och flytande. Denna syn på genus och identitet i största allmänt verkar ha varit närvarande under vikingatiden, då det inte bara var möjligt att skifta mellan genus, utan även från människa till djur. Det överensstämmer även med Sollis teori om en genusöverskridande schaman, tillhörande ett tredje genus, seidberendr (1999: 345) eftersom det verkar ha varit problematiskt för en manligt kodad person att ta till sig feminina uttryck och praktiker (Sollis 1998:343). Kanske kunde den religiösa schamanrollen ge ett utrymme, eller kryphål, för ett avvikande sätt att uppvisa genus? Ett kryphål för att komma undan en annars binär genusordning. Det vikingatida samhället var dualistiskt i sin natur, det hade både klara genusnormer, men även ett utrymme för transformationer och fluiditet i genusuttryck. Ytterligare en aspekt av detta är om uttrycket i graven reflekterar en tredje genuskategori som tilldelades till personen, eller ett uttryck för individens egen genusidentitet.

I det vikingatida föreställningsvärlden fanns det utrymme för genusöverskridande, och flytande identiteter, åtminstone i religiösa sammanhang. Frågan uppstår om det var enbart genom religiösa förklaringsmodeller som dessa identiteter legitimerades. Även i tolkningen av individen i Birkagraven 581 uppstår frågan om personens maskulina genusuttryck var något som applicerades utifrån eller något som var ett uttryck för personens egna identitet. I vilket fall finns utrymme för olika tolkningar, och många fler tolkningar än att personen är en kvinnlig krigare, även om det såklart också är en möjlighet.

Utifrån de källor som diskuterats i tidigare kapitel kan det konstateras att ”inkorrekt utförd manlighet” kunde medföra socialt stigma och våld. Det kunde å andra sidan även innebära status, vilket verkar troligt för båda de behandlade gravarna, med tanke på deras rika gravgåvor. Detta för oss närmare en förståelse för hur en levd erfarenhet för en person som individen i Vivallen grav 9, eller Birkagrav Bj 581 kan ha haft. Eftersom uppsatsen arbetar främst utifrån gravmaterial, så kan det inte dras några slutsatser om den levda erfarenheten, och det är fullt möjligt att graven inte ger uttryck för t.ex. hög eller låg status socialt. Vi kan genom graven få en förståelse för hur personen gravlades men hur personen faktiskt levde, och hur välrespekterad den var i livet, är omöjligt att säkert veta. Frågan om det vikingatida samhället ska ses som ett binärt eller icke-binärt genussystem är svår att svara på. Det finns en paradoxal ambivalens i vikingatidens könsroller, och genussystem som både kan sägas vara binärt och ickebinärt.

Det är svårt att tala om queer-/transidentiteter i förhistorien eftersom det bara blir spekulationer, men vad som är säkert är att gravmaterial ofta uppvisar tecken på individer som inte utfört sin tilldelade genusroll på ett hetero/cisnormativt sätt. Om individen i Vivaldens grav 9 ansåg sig själv tillhöra en genuskategori bortom eller mellan manligt och kvinnligt, eller krigaren i Birkagrav 581 såg sig som en kvinna i en yrkesroll, eller som en man. Oavsett hur deras omgivning tolkade och könade dem, så är det svårt att påstå att de utförde sin genusroll på ett cis-normativt sätt. Detta har inte tillräckligt fångats upp i tidigare forskning, där det är tydligt att förförståelsen för genus och kön som väldigt cis-normativ, begränsar vilka tolkningar som har gjorts.

Denna analys har enbart behandlat två gravar, under vikingatid/tidig medeltid. Men denna typ av gravar med tvetydiga genusuttryck kan hittas under alla tidsperioder, och fler analyser utifrån transgenderstudies skulle behövas för att ge en bredare bild av dessa perspektiv i förhistorien. Mer frekvent användning av främst transgenderstudies på fler kontexter kan leda till en mer komplex bild av hur genus skapas under förhistoriska perioder. Bilden av vikingatida genus är binär och statisk, vilket stämmer till viss del, men den världsuppfattning som visas i skriftliga källor och gravmaterial finns många exempel där en mer komplex bild framträder. I denna mer komplexa bild av genus kan metoder och tankesätt från transgenderstudies bidra till förståelsen.

6. Sammanfattning

Denna uppsats har analyserat två gravar, Birka Bj 581, och Vivalden grav 9 utifrån ett transgender-perspektiv. Jag har valt dessa två gravar p.g.a. att det finns väl genomförda osteologiska undersökningar, och DNA-analys för en av dem, vilket är en förutsättning för att kunna analysera och diskutera på ett meningsfullt sätt. De två gravarna kan sägas vara varandras motsatser. Birkagraven innehöll en individ med kvinnligt bedömt skelett, och xx-kromosomer, men inga kvinnligt kodade artefakter. Vivaldengravens innehöll en individ som hade ett manligt bedömt skelett, med både kvinnligt och manligt kodade artefakter. Dessa två gravar analyseras och diskuteras utifrån artefakter och i förhållande till skriftliga källor som de diskuterats i tidigare forskning.

Uppsatsen behandlar aspekter av genusarkeologi, och bristen på queer-/transperspektiv inom arkeologin i stort, samt problematiserar hur biologiskt kön som ideologiskt verktyg för att stärka bilden av kön som binärt och statiskt. Den argumenterar även för att det är fullt möjligt och effektivt att använda moderna uttryck som queer och trans, då det finns tecken på att queera/trans-praktiker förekom i förhistorisk tid, även om inte den terminologin användes.

Artefakterna i Vivalden grav 9 är mestadels kvinnligt kodade föremål, med undantag för ett bälte, och är osteologiskt bedömd som man. Gravfältet har med största sannolikhet en samisk tillhörighet, men artefakterna som återfinns på gravfältet har paralleller inom det skandinaviska området.

Birkagrav Bj 581 har enbart manligt kodade föremål, och är osteologiskt och genom DNA bedömd som kvinna. Artefakterna speglar Birkas mångkulturella karaktär, med influenser och människor som inte var lokala.

I förhållande till skriftliga källor och ikonografi, finns många exempel på ickenormativa genusuttryck, vilket stödjer att dessa queera och ickenormativa uttryck existerade i föreställningsvärlden under vikingatiden. Det finns även ett idéutbyte mellan den samiska och skandinaviska religionen, även om religionerna inte är fullt jämförbara.

Det är svårt att fastställa en queer-/transidentitet enbart genom gravmaterial, men det kan fastställas att dessa två diskuterade gravar inte visar uppvisar ett normativt genusuttryck, men inte heller en cis-identitet kan fastställas. Resultatet i diskussionen visar att transgendersstudier, kan användas för att nyansera bilden av vikingatida genus.

7. Källor:

- Alvesson, Mats & Sköldbeg, Kaj (2008). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod. 2., [uppdaterade] uppl.* Lund: Studentlitteratur.
- Ambrosiani, Björn (1998). Birka och omlandet. Bratt, Peter (red.) i *Fortid i ny dager: arkeologi i Stockholmstrakten*. Stockholm.
- Ambrosiani, Björn (2013). *Birka 1680–2013: ett långvarigt forskningsprojekt = a long-term research project*. Stockholm: Paniba HB.
- Ambrosiani, Kristina (1981). Viking age combs, comb making and comb makers: in the light of finds from Birka and Ribe. Diss. Stockholm: Univ.
- Andersen, Heine (red.) (1994). *Vetenskapsteori och metodlära: introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Andrén, Anders (2007). Människan i Midgård. I *Odens öga: mellan människor och makter i det förkristna Norden = Odin's eye : between people and powers in the pre-Christian North*. Andrén, Anders & Carelli, Peter (red.). Helsingborg: Stadshistoriska avdelningen, Dunkers kulturhus.
- Androschuk, Fedir (2014). Viking swords: swords and social aspects of weaponry in Viking Age societies. Stockholm: Historiska.
- Arbman, Holger (red.) (1943). *Birka: Untersuchungen und Studien. 1, Die Gräber: Text und Tafeln*. Stockholm: Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Arwidsson, Greta (1986). Hiebmesser. I *Birka: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde = [Systematic analyses of the grave finds]*, Arwidsson, Greta (red.) Stockholm: Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Atterman, Ingemar (1935). Nya fynd från Hovgårdsberg i Vendel, *Fornvännen nr.30*.
- Beasley, Chris (2005) *Gender and sexuality, critical theories, critical thinkers*. London: SAGE.
- Bertell, Maths (2003). Tor och den nordiska åskan: föreställningar kring världsaxeln. Diss. Stockholm: Univ. 2003.
- Björkqvist, Kaj (2012). *Introduktion till vetenskapsteori och forskningsmetodik för beteendevetenskaper. 1. uppl.* Lund: Studentlitteratur.
- Borovsky, Zoe (2000) The Icelandic Sagas. I *Medieval folklore: an encyclopedia of myths, legends, tales, beliefs, and customs VOL I*. Lindahl, Carl, McNamara, John & Lindow, John (red.). Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO.
- Butler, Judith (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge. Butler, Judith (2006). *Genus ogjort: kropp, begär och möjlig existens*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Christensen, Tom (2009). Odin fra Lejre. Romu-årsskrift fra Roskilde museum. [Elektronisk resurs]. (2000-). Roskilde Museet. (Hämtad 2018-05-05).
- Clover, Carol J. (1993). Regardless of sex: men, women, and power in early Northern Europe. *Speculum* (Cambridge, Mass.).
- Conkey, Margaret W. & Spector, Janet D. (1984). Archaeology and the study of gender. *Advances in archaeological method and theory. 7*, Schiffer, Michael B. (red) [Elektronisk resurs] (Hämtad 2018-01-20).
- Davidson, Hilda Ellis (2000) Women Warrior. I *Medieval folklore: an encyclopedia of myths, legends, tales, beliefs, and customs VOL II*. Lindahl, Carl, McNamara, John & Lindow, John (red.). Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO.
- Domeij, Maria (2007). Att binda djur och väva strid -om djurornamentikens innebörder. I *Odens öga: mellan människor och makter i det förkristna Norden = Odin's eye : between people and*

- powers in the pre-Christian North*. Andrén, Anders & Carelli, Peter (red.). Helsingborg: Stadshistoriska avdelningen, Dunkers kulturhus.
- Enke, A. Finn (2013) sid The education of Little Cis- Cisgender and the Discipline of Opposing Bodies. I *The Transgenderstudies reader*. Stryker, Susan & Aizura, Aren Z. (red.). New York: Routledge.
- Fahlander, Fredrik & Østigård, Terje (red.) (2008). The materiality of death: bodies, burials, beliefs. Oxford: Archaeopress. Forsåker, Anna-Lena (1986). Zaumzeug, Reitausrüstung und Beschirrung. I *Birka: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde = [Systematic analyses of the grave finds]*, Arwidsson, Greta (red.) Stockholm: Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Foucault, Michel (2003). "Society must be defended": lectures at the collège de France, 1975-76. New York: Picador.
- Gardela, Leszek (2013). 'Warrior-women' in Viking Age Scandinavia? A preliminary archaeological study. I *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* 8, 273-339.
- Geijer, Agnes (red.) (1938). *Birka: Untersuchungen und Studien. 3, Die Textilfunde aus den Gräbern*. Diss. Uppsala: Univ.
- Gilchrist, Roberta. (1999). *Gender and archaeology, contesting the past*. London: Routledge [Elektronisk resurs] (Hämtad 2017-04-10).
- González-Ruibal, Alfredo (2014). Archaeological revolution(s). *Current Swedish archaeology*. 2014(22).
- Gräslund, Anne-Sofie (red.) (1980). *Birka: Untersuchungen und Studien. 4, The burial customs: a study of the graves on Björkö*. Diss. Uppsala: Univ., 1981.
- Hallinder, Pär (1986). Streit- und Arbeitsäxte. I *Birka: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde = [Systematic analyses of the grave finds]*, Arwidsson, Greta (red.) Stockholm: Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Hallström, Gustav (1944). Gravfältet på Vivallen i Funäsdalen. *Heimbygdas tidsskrift*. (Fornvårdaren 8:4.) Östersund.
- Hedenstierna Jonson, Charlotte & Kjellström, Anna (2014) The Urban Woman –on the role and identity of Women in Birka. I *Kvinner i vikingtid = Vikingatidens kvinnor*. Coleman, Nancy L. & Løkka, Nanna (red.). Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus. Hedenstierna-Jonson, Charlotte, Kjellström, Anna, Zachrisson, Torun, Krzewińska, Maja, Sobrado, Veronica, Price, Neil, Günther, Torsten, Jakobsson, Mattias, Götherström, Anders & Storå, Jan (2017a). A female Viking warrior confirmed by genomics [Elektronisk resurs] (Hämtad 2018-04-12). *American Journal of Physical Anthropology*. 164:4, 853–860. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-334637>.
- Hedenstierna-Jonson, Charlotte, Kjellström, Anna, Zachrisson, Torun, Krzewińska, Maja, Sobrado, Veronica, Price, Neil, Günther, Torsten, Jakobsson, Mattias, Götherström, Anders & Storå, Jan (2017b). Supporting information. A female Viking warrior confirmed by genomics [Elektronisk resurs] (Hämtad 2018-04-12). Tillgänglig på <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ajpa.23308>.
- Holmquist, Lena (1998). *Borgen Brinner! Bratt, I Forn tid i ny dager: arkeologi i Stockholmstrakten*, Peter (red.). Stockholm.
- Holmquist- Olausson, Lena (2001). *Birkas krigare*. Olausson, Michael (red.) Stockholm: Arkeologiska forskningslaboratoriet, Univ.
- Holmqvist, Sam (2017). *Transformationer [Elektronisk resurs] 1800-talets svenska translitteratur genom Lasse-Maja, C.J.L. Almqvist och Aurora Ljungstedt*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2017. (Hämtad 2017-11-06). Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-315580>.
- Hird, Myra J (2013). Animal trans. I *The transgender studies reader 2. 1* Stryker, Susan & Aizura, Aren Z. (red.). New York: Routledge.
- Hultgård, Anders, (2008), The religion of the vikings. I *The Viking World*. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abingdon: Routledge.

- Härke, Heinrich (1994) Data types in Burial Analysis. I *Prehistoric graves as a source of information: symposium at Kastlösa, Öland, May 21-23, 1992*. Stjernquist, Berta (red.) Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Iregren, Elisabeth & Alexandersen, Verner (1997). *Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien*. Zachrisson, Inger (red.). Stockholm: Statens historiska museum.
- Jesch, Judith (1991). Women in the Viking age. Woodbridge: Boydell.
- Jesch, Judith (2009). Constructing the warrior ideal in the Late Viking Age. I *The martial society*. Holmquist Olausson, Lena, & Olausson Michael (red.). Stockholm Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet.
- Jochens, Jenny (1996). Old Norse images of women. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press.
- Kessler, Suzanne J. & McKenna, Wendy (2006) Toward a theory of gender. I *The transgender studies reader* Stryker, Susan & Whittle, Stephen (red.). [Elektronisk resurs] (Hämtad 2018-01-10). New York: Routledge.
- Kjellström, Anna (2016). People in transition: Life in the Mälaren Valley from an Osteological Perspective. I *Shetland and the Viking World. Papers from the Proceedings of the 17th Viking Congress 2013*, Turner, V (Red). Lerwick: Shetland Amenity Trust.
- Kristiansen, Kristian (2014). Towards a new paradigm?: the third science revolution and its possible consequences in archaeology. *Current Swedish archaeology*. 2014(22).
- Lindow, John (2000) *Medieval folklore: an encyclopedia of myths, legends, tales, beliefs, and customs*. Lindahl, Carl, McNamara, John & Lindow, John (red.). Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO.
- Lönnroth, Lars (2016) *Den poetiska Eddan: gudadikter och hjältedikter efter Codex Regius och andra handskrifter / översättning med inledning och kommentarer av Lars Lönnroth*. (2016). Stockholm: Atlantis.
- Magnúsdóttir, Auður (2008). Women and sexual politics. I *The Viking World*. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abingdon: Routledge.
- Meskill, Lynn (2000) Writing The Body in Archaeology. I *Reading the body: representations and remains in the archaeological record*. Rautman, Alison E. (red.) Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mundal, Else (2011), The perception of the Saamis and their religion in *Old Norse sources i Shamanism and Northern Ecology*, Pentikäinen, J (red) De Gruyter, Inc., Berlin/Boston. Available from: ProQuest Ebook Central. [25 March 2018] (Hämtad 2018-02-20).
- Ney, Agneta (2004). Drottningar och sköldmör: gränsöverskridande kvinnor i medeltida myt och verklighet ca 400–1400. Hedemora: Gidlund.
- Nord, Iwo, Signe Bremer och Erika Alm. 2016. "Cisnormativitet och Feminism." *Tidskrift för genusvetenskap* 37(4).
- Olausson, Michael (red.) (2001). Krigarens resa och hemkomst. I *Birkas krigare*. Stockholm: Arkeologiska forskningslaboratoriet, Univ.
- Price, Neil S. (2002). *The Viking Way: religion and war in late Iron Age Scandinavia*. Diss. Uppsala: Univ., 2002.
- Price, Neil (2007): Vikingatida sejd, trolldom och schamanism. I *Odens öga: mellan människor och makter i det förkristna Norden = Odin's eye: between people and powers in the pre-Christian North*. Andrén, Anders & Carelli, Peter (red.). Helsingborg: Stadshistoriska avdelningen, Dunkers kulturhus.
- Price, Neil (2008a). Sorcery and circumpolar traditions in old Norse belief. I *The Viking World*. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abingdon: Routledge.
- Price, Neil (2008b). Dying and the dead. Viking age mortuary behaviour. I *The Viking World*. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abingdon: Routledge.
- Raudvere Catharina (2008) Popular religion in the viking age. I *The Viking World*. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abingdon: Routledge. Schjødt, Jens Peter (2008) The old Norse gods. I *The Viking World*. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abingdon: Routledge.

- Sellekvold, Berit Jansenm, Brøste, Kurt, Balsley Jørgensen, Jørgen, Lund Hansen, Ulla (1984). Prehistoric man in Denmark: a study in physical anthropology. Vol. 3, Iron age man in Denmark. København: Munksgaard.
- Serano Julia, (2013) Skirt chasers. I *The transgender studies reader 2. 1* Stryker, Susan & Aizura, Aren Z. (red.). New York: Routledge.
- Solli, Brit (1999). Odin the queer? On ergi and shamanism in Norse mythology. I *Glyfer och arkeologiska rum: en vänbok till Jarl Nordbladh*. Anders Gustafsson & Håkan Karlsson (red.). Göteborg: Dept. of Archaeology [Institutionen för arkeologi], Univ.
- Solli, Brit (2002). Seid: myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid. Oslo: Pax.
- Sundkvist, Anneli (2001). *Hästarnas land: aristokratisk hästhållning och ridkonst i Svealands yngre järnålder*. Diss. Uppsala: Univ. 2001.
- Steinsland, Gro (2007) Galder och gand. I *Fornnordisk religion*. Natur och Kultur, Stockholm
- Stryker, Susan (2006) (De)Subjugated Knowledges: An Introduction to Transgender Studies. I *The transgender studies reader* Stryker, Susan & Whittle, Stephen (red.). [Elektronisk resurs]. New York: Routledge. (Hämtad 2018-02-13).
- Stryker, Susan (2008). Transgender history. Berkeley, CA: Seal Press.
- Stolpe, Hjalmar (1889). Ett och annat på Björkö. Ny illustrerad tidning 25.
- Thålin- Bergman, Lena (1986). Übersicht der Seerspitzen von Birka. I *Birka: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde = [Systematic analyses of the grave finds]*, Arwidsson, Greta (red.) Stockholm: Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Trotzig, Gustaf (1991). Vikingatida gravkärl av koppar och kopparlegeringar från Birka och Gotland: tillverkning, användning och sociala förutsättningar. Diss. (sammanfattning) Stockholm: Univ.
- Vang Petersen, Peter (2005). *Odins fugle, valkyrier og bersærker-billeder fra nordisk mytologi fundet med metaldetektor*. I Ragnaror, Odins verden. Capelle, Torsten, Fischer, Christian & Boe, Karen M. (red.) Silkeborg: Silkeborg Museum.
- Vilkans, Berit (1975). 101 gravar från Björkö, Adelsö sn, Up. Osteologisk undersökning. Rapportserie från Osteologiska enheten. Tillgänglig på Osteologiska enheten, Historiska museet.
- Wegraeus, Erik (1986). Die Pfeilspitzen. I *Birka: Untersuchungen und Studien. 2, Systematische Analysen der Gräberfunde = [Systematic analyses of the grave finds]*, Arwidsson, Greta (red.) Stockholm: Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Weismantel, Mary (2013) Towards a transgender archaeology. I *The transgender studies reader 2. 1* Stryker, Susan & Aizura, Aren Z. (red.). New York: Routledge.
- Whittaker, Hélène (2006) Game-boards and gaming-pieces in funerary contexts in the Northern European iron age. Nordlit 20.
- Whittle, Stephen (2006) Foreword. I *The transgender studies reader* Stryker, Susan & Whittle, Stephen (red.). [Elektronisk resurs]. New York: Routledge. (Hämtad 2018- 02-21).
- Winroth, Anders (2014) Age of the Vikings [Elektronisk resurs], Princeton University Press.
- Zachrisson, Inger (red.) (1997). Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien. Stockholm: Statens historiska museum.
- Zachrisson, Inger (2008) The Sámi and their interaction with the nordic peoples. I *The Viking World*. Brink, Stefan & Price, Neil (red.). Abingdon: Routledge.
- Historiska museets samlingar: inventeringsnummer SHM 34 000: Bj 581)
<http://kulturarvsdata.se/shm/context/html/786> (Hämtad 2018-05-07).
- Svenska akademiens ordbok https://www.saob.se/artikel/?unik=T_2241-0083.nz33&pz=5
 (Hämtad 2018-05-10).

8. Illustrationsförteckning

Figur 1 Plan över grav 9 från Vivalden Hallström 1944:327; ritning av Gustav Hallström.

Beskuren av författaren.

Figur 2 Gravgoods från grav 9 från Vivalden (Zachrisson 1997) foto av Gunnel Jansson. Beskuren av författaren.

Figur 3 Plan över grav Bj 581 från Birka (Arbman 1943). Beskuren av författaren.

Figur 4 Möjlig Oden-figurin från Lejre, Danmark (Christensen 2009) foto Ole Malling, Roskilde museum). Beskuren av författaren.

Figur 5. Så kallad Valkyriebrosch, Tissø, Danmark (Vang Petersen 2005). Beskuren av författaren.